

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

**Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”**

У.А. БОБРЫК, Н.П. ЦІМАШЭНКА

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

*Заданні да выканання лабараторных работ
на раздзелу “Сінтаксіс” для студэнтаў
спецыяльнасці 1-21 05 01 «Беларуская філалогія»*

Гомель

УА”ГДУ імя Ф.Скарыны”
2009

УДК 811.161.3-56 (075.8)
ББК 81.411.3-923.22
Б 727

Рэцэнзенты:
кафедра беларускай мовы ўстанова адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Рэкамендавана да друку навукова-метадычным саветам
установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
Францыска Скарыны”

Бобрык, У.А.

Б 727 Сучасная беларуская мова: заданні да выканання
лабараторных работ па раздзелу “Сінтаксіс” для студэнтаў
спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” /
У.А. Бобрык, Н.П. Цімашэнка; М-ва адукацыі РБ,
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны.
– Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 54 с.

Заданні да выканання лабараторных работ ахопліваюць асноўныя
тэмы сінтаксісу: “Словазлучэнне”, “Просты двухсастаўны сказ”,
“Просты аднасастаўны сказ”, “Галоўныя члены сказа”, “Даданыя члены
сказа”, “Просты ўскладнены сказ”, “Складаны сказ”. Прызначаны для
студэнтаў філалагічнага факультэта спецыяльнасці 1-21 05 01
“Беларуская філалогія”.

УДК 811.161.3-56 (075.8)
ББК 81.411.3-923.22

© Бобрык У.А., Цімашэнка Н.П., 2009
© Установа адукацыі “Гомельскі

дзяржаўны ўніверсітэт імя
Ф.Скарыны”, 2009
ЗМЕСТ

Уводзіны.....	4
Заданні для выканання	
Лабараторная работа № 1. Словазлучэнне.....	5
Лабараторная работа № 2. Галоўныя члены сказа.....	9
Лабараторная работа № 3. Аднародныя члены сказа.....	12
Лабараторная работа № 4. Аднасастаўныя сказы.....	15
Лабараторная работа № 5. Няпоўныя сказы.....	20
Лабараторная работа № 6. Складаназлучаныя сказы.....	25
Лабараторная работа № 7. Складаназалежныя сказы.....	30
Лабараторная работа № 8. Бяззлучнікавыя складаныя сказы.....	34
Лабараторная работа № 9. Складаныя сказы камбінаванай будовы.....	37
Схема разбору словазлучэння.....	41
Схема разбору простага сказа.....	42
Схема разбору складанага сказа.....	43
Узоры разбораў.....	44
Літаратура.....	50
Прыкладны пералік пытанняў да экзамену па дысцыпліне “Сучасная беларуская мова” па раздзелу “Сінтаксіс”.....	53

УВОДЗІНЫ

Лабараторныя работы – адна з форм самастойнай працы студэнта, абавязковы кампанент вучэбных планаў філалагічнага факультэта вышэйшай навучальнай установы. Мэта напісання лабараторнай работы – засвоіць і ўдасканаліць тэарэтычныя веды па пэўнай дысцыпліне, выявіць уменне выкарыстоўваць набытыя веды на практыцы.

Задачы вывучэння курса беларускай мовы для студэнтаў дзённай формы навучання спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” – дапамагчы студэнтам авалодаць нацыянальнай мовай беларускага народа, выпрацаваць маўленчыя навыкі, засвоіць асноўныя тэарэтычныя і практычныя пытанні па сінтаксісе, павысіць пісьменнасць і культуру мовы, развіць здольнасць самастойна даследаваць шматлікія моўныя з’явы.

У сувязі з гэтымі задачамі ў працэсе навучання беларускай мове студэнт-філолаг павінен засвоіць тэарэтычныя пытанні сінтаксісу як вучэння аб словазлучэннях і сказах, іх структуры і тыпах, навучыцца выкарыстоўваць атрыманыя веды для рашэння пэўнай лінгвістычнай задачы, класіфікаваць моўны матэрыял, аналізаваць словазлучэнні і сказы і г.д.

Лабараторная работа прысвечана аналізу сінтаксічнага ладу сучаснай беларускай мовы. Асноўная ўвага надаецца разгляду тыпаў словазлучэння, характарыстыцы сказа па ўсіх яго кваліфікацыйных прыметах: па мэце выказвання, па эмацыянальнай афарбоўцы, па колькасці граматычных частак, па характару прэдыкатыўнай асновы, па наяўнасці або адсутнасці даданых членаў сказа, па ступені паўнаты, неабходнай для дадзенай структуры сказа, па наяўнасці або адсутнасці кампанетаў, якія ўскладняюць сказ.

Перш чым выконваць працу, студэнт-філолаг павінен дэтальна пазнаёміцца з заданнямі, схемамі разбораў, метадычнымі парадамі, вывучыць адпаведную літаратуру. Толькі пасля гэтага ён можа прыступіць да выканання заданняў.

Заданні ў лабараторнай рабоце, прадстаўленыя ў некалькіх варыянтах, адзіныя для ўсіх студэнтаў.

Заданні да лабараторных работ ахопліваюць асноўныя тэмы сінтаксісу: “Словазлучэнне”, “Просты двухсастаўны сказ”, “Просты аднасастаўны сказ”, “Галоўныя члены сказа”, “Даданыя члены сказа”, “Аднародныя члены сказа”, “Адасобленыя члены сказа”, “Пабочныя і ўстаўныя канструкцыі”, “Складаны сказ”. Прызначаны для студэнтаў філалагічнага факультэта спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія”.

ЗАДАННІ ДЛЯ ВЫКАНАННЯ

Лабараторная работа 1 Словазлучэнне

Варыянт 1

1 Выпісаць словазлучэнні: а) у шырокім разуменні; б) у вузкім разуменні; в) спалучэнні слоў, якія не з'яўляюцца словазлучэннямі, растлумачыць чаму.

Чытаць апавяданне, вучань чытае, чытаць і думаць, чытаць пра нашы поспехі, буду чытаць, за лесам, настаўнік і вучань, на працягу лета, давайце праспяваем, трыста дваццаць пяты; не багата, але ў дастатку; трава, скошаная бацькам.

2 Пабудаваць словазлучэнні з дадзенымі словамі ў ролі галоўнага, вызначыць від сінтаксічнай сувязі.

Медаль, сабака, БелТА, смелы, здзівіць, модна, двое, закаханы.

3 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор наступных словазлучэнняў.

Жаданне змагацца, паехаць у Старае Сяло, штосьці цікавае, нехта з настаўнікаў, дом з дрэва, расказваць унуку, высокая ўзлятае, пісаць вершы.

4 Выпісаць дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначыць, якія адносіны выражаюцца ў гэтых словазлучэннях.

1. Палонны стрымана крыкнуў ад болю, закрыўся рукамі і адступіўся ў сценку сваіх (Я.Брыль). 2. Тую песню дзяўчаты спявалі на раённым аглядзе самадзейнасці (Р.Сабаленка). 3. Высоцкі памятае гэта з пазалеташняй восені (А.Кулакоўскі).

5 Перакласці на беларускую мову. Адзначыць асаблівасці рускіх і беларускіх словазлучэнняў.

Два круглых стола, благодарю родителей, послать за братом, шутить над ним, грустить о сыне, ходит по комнатам, больной гриппом, жениться на ней.

6 Знайсці памылкі ў кіраванні і данасаванні і, выправіўшы іх, запісаць сказы.

1. Тоні было няёмка за свой страх, яна смялася над сабой. 2. Узяўшы рэцэпт, Саша падзякавала Веру Ігнатаўну... 3. Устала і Агута. Нібы не сваімі нагамі ішла яна па разрытым бульбянішчу.

Варыянт 2

1 Выпісаць словазлучэнні: а) у шырокім разуменні; б) у вузкім разуменні; в) спалучэнні слоў, якія не з'яўляюцца словазлучэннямі, растлумачыць чаму.

Пісаць вершы, пісаць і маляваць, каля хаты, няхай пішуць, зялёны луг, пасадзілі сад, сто сорок пяць, хлопчык піша, самы высокі, чатыры ці шэсць; кніга, напісаная сябрам; дурань дурнем.

2 Пабудаваць словазлучэнні з дадзенымі словамі ў ролі галоўнага, вызначыць від сінтаксічнай сувязі.

Пень, стэп, таксі, журы, цвёрды, паспешліва, нехта, бурліць.

3 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор наступных словазлучэнняў.

Адчуваць на сёмым небе, лапы ялін, шмат дзяцей, яе кніга, празрыстая вада, дом з блокаў, жаданне падабацца, выконваць практыкаванне.

4 Выпісаць дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначыць, якія адносіны выражаюцца ў гэтых словазлучэннях.

1. Ад ветру ён [жолуд] увосень трапятаў паміж лістоў пакручаных і шэрых (С.Грахоўскі). 2. Вясёлкаю ўспыхнулі кавалачкі чырвонай, сіняй, зялёнай матэрыі (Л.Арабей). 3. Прамень сонца паволі падбіраўся да Ларысавай канапкі (Л.Арабей).

5 Перакласці на беларускую мову. Адзначыць асаблівасці рускіх і беларускіх словазлучэнняў.

Простите меня, поехать за грибами, по дорогам войны, больной тифом, дом в девять этажей, веселее других, четыре могучих дуба, идти по городу.

6 Знайсці памылкі ў кіраванні і дапасаванні і, выправіўшы іх, запісаць сказы.

1. Два томікі як два чырвоных святы. 2. Выбачай мяне, што так атрымалася, я не хацеў гэтага, шчыра табе кажу. 3. Дзякуем вас за ўдзел у нашай перадачы.

Варыянт 3

1 Выпісаць словазлучэнні: а) у шырокім разуменні; б) у вузкім разуменні; в) спалучэнні слоў, якія не з'яўляюцца словазлучэннямі, растлумачыць чаму.

Рашаць задачу, вучань рашае, буду рашаць, рашаць і запісваць, самы цяжкі, на працягу года, вырашаць важныя праблемы, каля дошкі, амаль добра, зімой або летам, няхай пішуць; дзяўчынка, напалоханая сабакам.

2 Пабудаваць словазлучэнні з дадзенымі словамі ў ролі галоўнага, вызначыць від сінтаксічнай сувязі.

Палын, купэ, захапляцца, чыста, прыгожы, крыўдна, рукапіс, смяяцца.

3 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор наступных словазлучэнняў.

Спаць трывожным сном, змагацца з ворагам, дабрацца да хаты, жаданне паспець, вельмі лёгка, нешта добрае, прыгожы чалавек, вучыць правіла.

4 Выпісаць дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначыць, якія адносіны выражаюцца ў гэтых словазлучэннях.

1. Усім голлем дрыжыць маладая бярозка ад жуды, ад бяды (А.Бялевіч).
2. Адлятаюць ад нас жураўлі з лістападам, з сухімі вятрамі (А.Пысін). 3. Сяджу ўсю ноч каля прыёмніка, за гузік шар зямны кручу (П.Панчанка).

5 Перакласці на беларускую мову. Адзначыць асаблівасці рускіх і беларускіх словазлучэнняў.

Три долгих года, извините меня, идти за водой, смеяться над собой, моложе его, послать по адресу, похожий на мать, ездить по полям колхоза.

6 Знайсці памылкі ў кіраванні і дапасаванні і, выправіўшы іх, запісаць сказы.

1. За лясамі, за гарамі зашумеў Дняпро шырокі, над крутымі берагамі тры дубы стаяць высокіх. 2. Больш дзесяці год Вера займаецца спортам мужных і бястрашных. 3. А вы мяне выбачайце, што да гэтага часу не зайшоў да вас.

Варыянт 4

1 Выпісаць словазлучэнні: а) у шырокім разуменні; б) у вузкім разуменні; в) спалучэнні слоў, якія не з'яўляюцца словазлучэннямі, растлумачыць чаму.

Касіць траву, бліз лесу, касіць і сушыць, будзем касіць, было зроблена, гаварыць аб будучым вёска, калгаснікі косяць, я і бацька, дзень за днём, самы высокі, сорок дзевяць; вочы, напоўненыя смуткам.

2 Пабудаваць словазлучэнні з дадзенымі словамі ў ролі галоўнага, вызначыць від сінтаксічнай сувязі.

Пыл, меню, рагу, разумны, перамагчы, моцна, адзін, хтосьці.

3 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор наступных словазлучэнняў.

Чалавек сярэдніх гадоў, бераг ракі, зрабіць своєчасова, шырокая рака, пахла яблыкамі, спускацца з гары, пісаць апавяданне, паехаў вучыцца.

4 Выпісаць дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначыць, якія адносіны выражаюцца ў гэтых словазлучэннях.

1. І тут ад жалю і журбы голас яе задрыжаў, надламаўся (М.Ракітны). 2. Адгрымелі ў прасторы громы навальніц, зноў я чую песні птушак, спеў жывых крыніц (А.Русак). 3. Блакітнае неба адлюстроўваецца ў вадзе (В.Вольскі).

5 Перакласці на беларускую мову. Адзначыць асаблівасці рускіх і беларускіх словазлучэнняў.

Три раза, пошёл за маслом, поближе к воде, раньше всех, не хуже людей, слышал своими ушами, два раза в неделю, поехать к сестре.

6 Знайсці памылкі ў кіраванні і дапасаванні і, выправіўшы іх, запісаць сказы.

1. Аб'ём механізаваных работ павялічыўся ў два з палавінай раза. 2. За гэта яго ў свой час любілі і жартавалі над ім, але ён не заставаўся ў даўгу. 3. Як жа яна магла дазволіць, каб Анатоль ажаніўся на гэтай спешчанай дзяўчыне?

Лабараторная работа 2 Галоўныя члены сказа

Варыянт 1

1 Падкрэсліць дзейнікі, вызначыць іх тып паводле структуры. Указаць, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

1. Усё прымоўкла, усё хаваецца ад гарачага сонца (Я.Колас). 2. Я чуў гэту казку калісьці даўно. Нямала іх ходзіць па свеце (П.Глебка). 3. Кожны з нас адказны за лёс краіны (ЛіМ). 4. Абодва многа чыталі і сярод раённых работнікаў лічыліся эрудытамі, кнігалюбамі (І.Шамякін). 5. Надзя з сяброўкай сядзела на лавачцы каля сваёй хаты (І.Шамякін). 6. Адзін з воінаў звярнуўся да грамадзян (П.Галавач). 7. Мужчыны няёмка маўчалі, і большасць з іх паглядала ўжо на вуліцу – чаму не ідуць тыя, каго яны чакалі (М.Ракітны).

2 Падкрэсліць выказнікі, вызначыць іх тып паводле структуры і марфалагічнага выражэння.

1. Сонца днём распускае там косы свае, ночкай зоры глядзяць залатыя (Я.Купала). 2. Скрыпка кудысьці клікала-звала... (З.Бядуля). 3. Пакой даволі прасторны і светлы (А.Бачыла). 4. Ніхто каб ніколі не меў на вас злосці... (А.Русак). 5. Дзень ішоў пагодны (І.Мележ) 6. Дзядзька Марцін быў яшчэ не стары чалавек (Я.Колас). 7. Начны зімовы холад пачынаў прабіраць дзеда Талаша (Я.Колас).

3 Расставіць знакі прыпынку. Падкрэсліць граматычныя асновы. Зрабіць поўную характарыстыку сказаў. Вызначыць від сінтаксічнай сувязі і характар сэнсавых адносін паміж кампанентамі ў падкрэсленых словазлучэннях.

1. На ўзгорку быццам партызаны пяць сосен вартаю стаяць (Я.Брыль). 2. Паклонам першым і паклонам сотым п'янеючы без хмелю пакрысе я кланяцца гатоў пчаліным сотам мядовай іх спакуслівай красе (П.Макаль). 3. Люблю лугі квяцістыя за полем шумны гай палеткі каласістыя цябе мой родны край (А.Русак).

Варыянт 2

1 Падкрэсліць дзейнікі, вызначыць іх тып паводле структуры. Указаць, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

1. Дарога раздвоілася. Адна павяла да возера, другая да санаторыя (В.Вольскі). 2. Кожны з гэтых дубоў меў не адну сотню гадоў (К.Чорны).

3. Дзве бярозы шумяць пад акном (А.Астрэйка). 4. Некалькі эшалонаў стаяла на рэйках (К.Чорны). 5. Многа год таму назад я тут са Сцяпанам збіраў грыбы (К.Чорны). 6. Найлепшы наш памочнік – дабрата (У.Калеснік). 7. З незвычайнай яскравасцю паўставала перад ёй даўняе, перажытае (А.Пальчэўскі).

2 Падкрэсліць выказнікі, вызначыць іх тып паводле структуры і марфалагічнага выражэння.

1. А снег усё сыпаў і сыпаў (Я.Колас). 2. Доўга прасіў Андрэй ляснічага, але пан быў цвёрды і стаяў на сваім (Я.Колас). 3. Лабановіч мусіў прызнацца, што такіх смачных грыбоў ён не еў ніколі (Я.Колас). 4. Кусты лазы, як стада на папасе, раскіданы прыгожа за ракой (Я.Колас). 5. Ноч была светлая, месячная (І.Шамякін). 6. Мы любім у працы ўсе завіхацца, у поўдзень гарачы вясёлцы ўсміхацца (Я.Пушча). 7. Дзень выдаўся сапраўды летні (Р.Сабаленка).

3 Расставіць знакі прыпынку. Падкрэсліць граматычныя асновы. Зрабіць поўную характарыстыку сказаў. Вызначыць від сінтаксічнай сувязі і характар сэнсавых адносін паміж кампанентамі ў падкрэсленых словазлучэннях.

1. Хата была на шчасце ўжо абжытая (П.Пестрак) 2. Песняй вясны лебядзінаю скінуўшы зімнія чары шэпчуцца явар з калінаю ў сумнай даліне над ярам (Я.Купала). 3. Шчыра кажучы я толькі лічуся брыгадзірам (А.Асіпенка).

Варыянт 3

1 Падкрэсліць дзейнікі, вызначыць іх тып паводле структуры. Указаць, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

1. У вялікім пакоі сабралася шмат людзей (В.Вольскі). 2. Зачуўшы татаў ход знаёмы, малыя з хаты высыпаілі, за брамай бацьку сустракалі (Я.Колас). 3. Хтосьці падаў прамоўцу невялічкі чырвоны сцяг. Ён яго высока падняў над галавою (С.Грахоўскі). 4. Следам за першым буслам праляцеў і другі, трымаючы ў дзюбе шматок сена (В.Вольскі). 5. Але ўсё ж гэта вялікае шчасце – быць маці (І.Шамякін). 6. Абодва пасажыры некаторы час сядзелі моўчкі і, як гэта бывае, непрыкметна аглядалі адзін другога (П.Пестрак). 7. Але ніхто з дзяцей не любіў так бор з яго ваколіцамі, як Алёшка (А.Якімовіч).

2 Падкрэсліць выказнікі, вызначыць іх тып паводле структуры і марфалагічнага выражэння.

1. Грымяць, грымяць святочныя салюты... (П.Панчанка). 2. І асілкі-грабы ў роздуме глыбокім (Я.Пушча). 3. Дзень прыйшоў ціхі і светлы (К.Чорны). 4. Кожную ночку на зорку дзівіцца я буду ў далёкім краю (М.Багдановіч). 5. Мы павінны зрабіць, што вякамі было недароблена, нават песні злажыць, якіх свет не складаў (Я.Брыль). 6. Хлопчык з нямецкай блакады быў вырвацца рады (А.Куляшоў). 7. Раніцай неба было без адной хмурынкі (І.Мележ).

3 Расставіць знакі прыпынку. Падкрэсліць граматычныя асновы. Зрабіць поўную характарыстыку сказаў. Вызначыць від сінтаксічнай сувязі і характар сэнсавых адносін паміж кампанентамі ў падкрэсленых словазлучэннях.

1. Люблю свой край зялёны і спакойны (Г.Бураўкін). 2. Цагляныя сцены станцыі асветленыя вогнішчам выглядалі на фоне белага снегу як быццам казачныя (Я.Брыль). 3. Думаючы ўспамінаючы абмінаючы сустрэчных Андрэй прыйшоў на плошчу (С.Грахоўскі).

Варыянт 4

1 Падкрэсліць дзейнікі, вызначыць іх тып паводле структуры. Указаць, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

1. Ідзе вясна. Мінае год за годам. Нямала намі пройдзена дарог (П.Прыходзька). 2. Сам камандзір батальёна сядзеў за сталом і займаў цэнтральнае месца (Я.Колас). 3. Лён дацвітае сваім блакітна-дробненькім цветам, які каля дарогі шчодро асыпаўся на пясок (Я.Брыль). 4. Шумела возера разам з лесам ва ўсе поры года, а асабліва ўвосень (П.Пестрак). 5. Душа паэта – плач і смех! (М.Танк). 6. Адны былі расстраляны, другія вывезены ў Германію, трэція загінулі ў часе шматлікіх бамбёжак (М.Лынькоў). 7. З поўначы крыху паспакайнела, і Міколка з дзедам моцна заснулі пад яловым дахам (М.Лынькоў).

2 Падкрэсліць выказнікі, вызначыць іх тып паводле структуры і марфалагічнага выражэння.

1. Нашы вокны без фіранак (Я.Пушча). 2. Пушыста ўецца-сцелецца густая дзераза (А.Александровіч). 3. Міхась быў чалавек вясёлы (Я.Колас). 4. Я прыходжу паслухаць світальную мудрасць дубровы (П.Макаль). 5. Добрым людзям служыць век я рады (Я.Непачаловіч). 6. Раніца выдалася ў той дзень на дзіва сонечная, ласкавая (М.Лынькоў). 7. Ідзе Ігнась шчаслівы, і ўсё цяплей на сэрцы юнаковым (А.Бялевіч).

3 Расставіць знакі прыпынку. Падкрэсліць граматычныя асновы. Зрабіць поўную характарыстыку сказаў. Вызначыць від сінтаксічнай

сувязі і характар сэнсавых адносін паміж кампанентамі ў падкрэсленых словазлучэннях.

1. Непадалёку віднеўся сiні як бы ахутаны дымам лес (К.Чорны).
2. Павітаўшыся з усімі Лабановіч сеў у больш спакойным месцы і стаў прыглядацца да гасцей (Я.Колас).
3. Дняпро ў гэтым месцы быў прасты як страла і як страла імчаўся паміж берагамі высокім і нізкім (У.Караткевіч).

Лабараторная работа 3 Аднародныя члены сказа

Варыянт 1

1 Спісаць, паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку. Падкрэсліць аднародныя члены сказа, вызначыць спосаб іх выражэння.

1. Вечна я ўдзячны жытням хлесту чыстай вадзе з невялічкай крыніцы лесу зялёнаму сiням небу светлай рачулыцы што ў полі бруіцца... (П.Броўка).
2. Усё сваё жыццё маці працавала ў калгасе касіла жала палола кароў даіла даглядала цялят (Б.Сачанка).
3. Рэдка парушае цішыню крык прадаўцоў садавіны грукат колаў альбо рык жывёлы (Э.Самуйлёнак).
4. На елачцы дрозд прымасціўся і высвіствае свае песні (Я.Колас).
5. Звон жалеза стук малаткоў шоргат і скрогат гул і трэск усё злівалася ў адзін гук заводскай працы (К.Чорны).
6. Яны адчувалі сябе шчаслівымі дзеці іх раслі гадаваліся дужэлі і былі разумныя (Я.Колас).
7. Дні трывог страху і непакою пачаліся для дзеда Талаша (Я.Колас).
8. Ішоў і ног не адчуваў пад сабой ад радасці ад душэўнага ўзрушання (М.Лынькоў).
9. Усю ноч ад рэчкі і на Нёман ушыр уздоўж нясецца гоман няўцямны сцішаны і таемны і разам страшны і прыемны (Я.Колас).

2 Скласці па два сказы з аднароднымі і неаднароднымі азначэннямі. Растлумачыць умовы іх аднароднасці і неаднароднасці.

3 Спісаць сказ. Падкрэсліць члены сказа. Даць поўную характарыстыку аднародным членам сказа (сінтаксічная функцыя, спосаб іх выражэння, як злучаны паміж сабой, значэнне злучнікаў, характар адносін, абагульняльныя словы).

Наш край нарачанскі, край сiніх азёраў, шляхоў партызанскіх і слаўных падзей, бароў меднастволых, жытнёвых прастораў, свабодалюбівых, працоўных людзей (М.Танк).

Варыянт 2

1 Спісаць, паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку. Падкрэсліць аднародныя члены сказа, вызначыць спосаб іх выражэння.

1. Усё нас хвалюе гамонка вятроў абрысы скалы таямнічай і зоры і мора ў агнях караблёў усё што Радзімаю клічам (П.Броўка). 2. Цімошка пільна і з трывогаю пазіраў на кожную новую асобу (Я.Колас). 3. Несла ўсімі пахамі лясной восені прэлым лісцем жалудамі журавінамі сухімі травамі (І.Шамякін). 4. Андрэй не стрымаўся хоць даваў сабе абяцанне не дакучаць больш просьбамі (У.Шахавец). 5. Сінява вады свежы вецер своеасаблівыя пахі рыбы перапрэлых водарасляў усё было прыгожае незвычайнае (М.Гамолка). 6. Лета было сонечнае і спякотнае (Я.Маўр). 7. І бацька бровы пасуе кільчак чысцейшы адзявае ідзе на двор для павітання і для пачэснага спаткання (Я.Колас). 8. Легла ўсё на сэрцы блізка колас буйны і тугі і ўсмешка і калыска і асеннія стагі (П.Панчанка). 9. Сляды цягнуцца ланцужком таму што ваўкі ідуць па снезе адзін за адным нага ў нагу след у след (В.Вольскі).

2 Складзі на два сказы з аднароднымі і неаднароднымі азначэннямі. Растлумачыць умовы іх аднароднасці і неаднароднасці.

3 Спісаць сказ. Падкрэсліць члены сказа. Даць поўную характарыстыку аднародным членам сказа (сінтаксічная функцыя, спосаб іх выражэння, як злучаны паміж сабой, значэнне злучнікаў, характар адносін, абагульняльныя словы).

Сасновы бор чаргуецца з дубровай, з бярозавым гаем, з грабным лесам, з ліставымі змешанымі пералескамі, у якіх растуць разам і ясьень, і вольха, і рабіна, і чаромха, і арэшнік (В.Вольскі).

Варыянт 3

1 Спісаць, паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку. Падкрэсліць аднародныя члены сказа, вызначыць спосаб іх выражэння.

1. Напэўна ўжо матчына доля такая сыноў гадаваць выпраўляць у дарогу (С.Грахоўскі). 2. Хараства такога ў свеце не было не будзе (Я.Колас). 3. За сумленную работу ў вёсцы і ў сталіцы ёсць у нас і хлеб і боты і чыстыя святліцы (К.Чорны). 4. Патрэбны жывыя людзі а не порах (К.Чорны). 5. Касцы ідуць то чарадою то шнурам цягнуць грамадою то паасобку то па пары ідуць касцы ідуць як хмары (Я.Колас). 6. Дзеда непакоіла думка аб доме аб Панасе (Я.Колас). 7. Пад Рагачовым у іх палку засталася не больш трэці байцоў і каля дзесятка танкаў (І.Мележ). 8. І

кмінам і смажанай рыбай і ветрам падула з гары (А.Куляшоў). 9. Звініць лістапад залатымі дажджамі лятуць журавы над палямі лясамі над Прыпяццю сіняй (П.Панчанка).

2 Складзі па два сказы з аднароднымі і неаднароднымі азначэннямі. Растлумачыць умовы іх аднароднасці і неаднароднасці.

3 Спісаць сказ. Падкрэсліць члены сказа. Даць поўную характарыстыку аднародным членам сказа (сінтаксічная функцыя, спосаб іх выражэння, як злучаны паміж сабой, значэнне злучнікаў, характар адносін, абагульняльныя словы).

З калгасных вёсак, з роднай хаты, парой юнацкае красы не ў панскі двор прыйшлі дзяўчаты, а ў завадскія карпусы (А.Пысін).

Варыянт 4

1 Спісаць, паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку. Падкрэсліць аднародныя члены сказа, вызначыць спосаб іх выражэння.

1. Чутно ўсюды дыханне вясны па сініх далях на палях на дрэвах што вартуюць шлях (Я.Колас). 2. Люблю лугі квяцістыя за полем шумны гай палеткі каласістыя цябе мой родны край (А.Русак). 3. Так мог бы зрабіць хто-небудзь іншы а не Алесь Крупеньчык (У.Шахавец). 4. Ён стаў пчаляром садаводам і агароднікам (К.Чорны). 5. Пасля дзеда Талаша выступаў чалавек з сякераю за поясам немалады сутулаваты з даўно нябрытым тварам (Я.Колас). 6. На паляне засталіся бяроза і два кусцікі крушыны (П.Пестрак). 7. Дзяўчаты не вытрымлівалі і дружна пырскалі смехам (М.Лобан). 8. Кірпаты шыракаваты на канцы і трохі задзёрты нос яго падняўся ўгору і апусціўся ўніз (Я.Колас). 9. Так лёгка і хораша спраўна і спорна ідуць у пракосе сапраўдныя касцы (Я.Брыль).

2 Складзі па два сказы з аднароднымі і неаднароднымі азначэннямі. Растлумачыць умовы іх аднароднасці і неаднароднасці.

3 Спісаць сказ. Падкрэсліць члены сказа. Даць поўную характарыстыку аднародным членам сказа (сінтаксічная функцыя, спосаб іх выражэння, як злучаны паміж сабой, значэнне злучнікаў, характар адносін, абагульняльныя словы).

Жывёлагадоўчы комплекс: дом жывёлавода, хлявы, сянажныя вежы, завод па выпрацоўцы грануляваных кармоў – раскінуўся між двух пагоркаў (А.Асіпенка).

Лабараторная работа 4 Аднасастаўныя сказы

Варыянт 1

1 Выпісаць з тэксту аднасастаўныя сказы. Вызначыць іх тып, ахарактарызаваць семантыку, марфалагічнае афармленне галоўнага члена і іншыя прыметы (ступень і характар развітасці, ужыванне ў складзе складанага сказа і г.д.). Часткі складанага сказа ўмоўна разглядаць як простыя сказы.

Марозны, ясны адвячорак. Алесь кленчыць на лаве перад акном і праз наледзь глядзіць на цудоўнае неба на захадзе. Барвовае, і сіняе, і залатое. І сумна ад яго – яшчэ, здаецца, больш... Малы ўпіраецца лбом у шыбу і адчувае спакваля, як ціхенька казычуцца рагі ад холаду, што растае пад гарачым.

– Што ты робіш, дурненькі? Прастудзішся яшчэ больш, - кажа маці з-за прасніцы.

Алесь трэ пальцам там, дзе адтала. Рыгу, рыгу, рыгу!.. – рыпіць мокрае шкло.

– Што ты робіш? Прадушыш акно!..

– Ё-ы, нічога не можна...

– Тата ўжо хутка прыйдзе.

Паміж акном і плотам – голы вішняк. Гоп! – на галінках прыселі дзве птушкі. Не вераб’і, а сініцы, бо ў іх зялёныя спінкі, волле жоўтае, а галоўкі чорныя з белымі шчокамі. “Ці-сік, ці-сік!” – снуюць яны то ўверх, то ўніз па галінках, карычневых нават. А потым – гоп! – і яшчэ адна птушка. Чырвоная, пузатая, – снягір!.. сеў на галінку – цепла-чырвоны, небліскучы ёлачны шарык (Я.Брыль).

2 Выпісаць дзяслоўныя формы, якія могуць быць галоўным членам: а) пэўна-асабовага сказа; б) няпэўна-асабовага сказа. Складзі сказы, вызначыць іх семантыку.

Пішу, пішаш, піша, пішам, пішаце, пішучь, пісаў, пісалі, пісаў бы, пішыце.

3 Назваць формы дзясловаў, якія выконваюць функцыю галоўнага члена ў аднасастаўных сказах. Вызначыць граматычнае значэнне сказаў (мадальныя і часавыя значэнні).

1. Сустрадаюць чалавека па адзенню, а праводзяць па розуму. (Прыказка) 2. Не шукай ветру ў полі. (Я.Колас) 3. Не з'ясі, не зносіш – больш застанеца (Я.Брыль).

4 Вызначыць сінтаксічную функцыю інфінітыва. Указаць інфінітыўныя сказы. Вызначыць іх разнавіднасці ў залежнасці ад структуры, мадальных і экспрэсіўных значэнняў.

1. Нікому дружбы нашай не парушыць! (П.Панчанка) 2. Без працы жыць – толькі неба капціць (Прыказка). 3. Спаць можна лажыцца і не вячэраўшы (К.Чорны). 4. І раптам ён павярнуўся да ўзвода: ”Падрыхтавацца да атакі!” (В.Быкаў).

5 Вызначыць сінтаксічную функцыю намінатыва. Указаць, аднастайны ці двухстайны, поўны ці няпоўны сказ.

1. Цёплы вечар, ціхі вечар, свежы стог (М.Багдановіч). 2. Зноў вясна (Я.Брыль). 3. Новы дом, агарожа. На сцены ўзбіраецца хмель (П.Панчанка). 4. Змрок – густы, халодны, непрывычны (Я.Колас).

Варыянт 2

1 Выпісаць з тэксту аднастайныя сказы. Вызначыць іх тып, ахарактарызаваць семантыку, марфалагічнае афармленне галоўнага члена і іншыя прыметы (ступень і характар развітасці, ужыванне ў складзе складанага сказа і г.д.). Часткі складанага сказа ўмоўна разглядаць як простыя сказы.

Світае... За кратамі, паміж веццем дзвух бяроз, там, дзе быў месяц, які ўжо адсунуўся і паблек, калоссе перастала кланяцца, заціхла, чакаючы сонца.

Алесь прыўзняўся, заўважыў, што фортачка прычынілася, піхнуў яе на двор, і на яго расхрыстаныя грудзі ціха дыханула прахалодай. Павярнуўся наўзнак.

“Трэба заснуць і мне”, – шапнуў ён у душы, без слоў. Палажыўшы на грудзі далоні. Пад імі спакваля адчулася цяпло і маладое, упартае таханне сэрца. Мастока яшчэ ўсё ные ад прыклада...

І так жа хочацца, каб хтосьці пагладзіў цябе па чупрыне, па лобе гарачым... Яна, твая яна!.. Тая, што жыве яшчэ толькі ў марах, пакуль невядомая, толькі жаданая. Каб прыйшла яна з роднага свету, наблізіла вочы да тваіх вачэй, заглянула ў душу, прыпала да губ тваіх цеплыней...

“Будзе, будзе яшчэ і свабода, і шчасце...” – думаў Алесь і яшчэ раз шапнуў, цяпер ужо так, што сам з усмешкай пачуў свае словы:

– Трэба ж заснуць і мне.

Аднак доўга яшчэ не мог (Я.Брыль).

2 Выпісаць дзеяслоўныя формы, якія могуць быць галоўным членам:
а) пэўна-асабовага сказа; б) няпэўна-асабовага сказа. Скласці сказы, вызначыць іх семантыку.

Гавару, гаворыш, гаворыць, гаворым, гаворыце, гавораць, гаварыў, гаварылі, гаварыў бы, гаварыце.

3 Назваць формы дзеясловаў, якія выконваюць функцыю галоўнага члена ў аднасастаўных сказах. Вызначыць граматычнае значэнне сказаў (мадальныя і часавыя значэнні).

1. Рана ўстанеш – много зробіш (Прыказка). 2. Не шукай таго, чаго адрокся ўчора (П.Панчанка). 3. Гусям, княжа, не пішучь законаў (Я.Купала).

4 Вызначыць сінтаксічную функцыю інфінітыва. Указаць інфінітыўныя сказы. Вызначыць іх разнавіднасці ў залежнасці ад структуры, мадальных і экспрэсіўных значэнняў.

1. Кроў звiнiць у парваных струн. Слухаць! Слухаць! Слухаць! (М.Танк) 2. Нельга без суда распраўляцца, – нават з нягоднікамі (І.Мележ). 3. “Табе статкам авечак камандаваць, а не ўзводам”, – закрычаў камандзір роты (В.Быкаў). 4. Спаць зусім не хочацца (П.Панчанка).

5 Вызначыць сінтаксічную функцыю намінатыва. Указаць, аднасастаўны ці двухсастаўны, поўны ці няпоўны сказ.

1. Што за ноч! Што за ціш! Змоўклі травы, краскі (Я.Колас). 2. Трыццаты год. Гудзе-гамоніць веска (П.Панчанка). 3. Восень. Раніца. Вакзал (Р.Барадулін). 4. Сход. На сходзе, як звычайна, старшынёй таварыш Модзін (Я.Купала).

Варыянт 3

1 Выпісаць з тэксту аднасастаўныя сказы. Вызначыць іх тып, ахарактарызаваць семантыку, марфалагічнае афармленне галоўнага члена і іншыя прыметы (ступень і характар развітасці, ужыванне ў складзе складанага сказа і г.д.). Часткі складанага сказа ўмоўна разглядаць як простыя сказы.

Ціха было ў лесе.

Салаўя з нецярпліваасцю чакалі хвілін дзесяць. Ен увайшоў павольна. Толькі што знялі калодкі з яго ног. Жмурыў вочы і засланяў іх рукою. Адсядзеўшы ў цёмнай каморцы цэлы дзень яму цяжка было глядзець цяпер на яркае святло.

Ён быў у дзівацкім аксамітным шырокім адзенні з вышытымі залатымі салаўямі. На грудзях з рознакаляровых пацерак быў зроблены герб паноў Вашамірскіх. Высокі, стройны. У такой незвычайнай мантыі Салавей нагадаў сабою жраца невядомай рэлігіі, неведомых часоў. Бровы ў Салаўя былі грозна нахмураны. Вочы кідалі вакол сінія вострыя нажы. Чорны аксаміт убрання адцяняў яго бледны твар.

Госці атарапелі. Пану Вашамірскаму вельмі да сэрца было тое ўражанне, якое Салавей зрабіў на гасцей сваім выглядам. Пан усміхнуўся самазадаволена.

– А во зараз, шаноўзныя госці, пачуеце яго спевы!

Салавей не варухнуўся.

– Чаго маўчыш? – зачырванеўся пан ад злосці. – Можа ахрып?

Салавей строга зірнуў на пана Вашамірскага, ледзь разняў сцятыя губы і павольна працадзіў праз зубы:

– Не хачу быць панскім салаўём (З.Бядуля).

2 Выпісаць дзеяслоўныя формы, якія могуць быць галоўным членам:
а) пэўна-асабовага сказа; б) няпэўна-асабовага сказа. Скласці сказы, вызначыць іх семантыку.

Запрашу, запросіш, запросіць, запрсім, запросіце, запрсяць, запросіў, запросілі, запросіў бы, запросіце.

3 Назваць формы дзеясловаў, якія выконваюць функцыю галоўнага члена ў аднасастаўных сказах. Вызначыць граматычнае значэнне сказаў (мадальныя і часавыя значэнні).

1. Сёння зробіш – заўтра як знойдзеш (Прыказка). 2. Старыя робяць крыху інакш, па другому прынцыпу: болей рабі і меней гавары пра гэта (М.Лынькоў). 3. Жар шапкаю не носяць (Прыказка).

4 Вызначыць сінтаксічную функцыю інфінітыва. Указаць інфінітыўныя сказы. Вызначыць іх разнавіднасці ў залежнасці ад структуры, мадальных і экспрэсіўных значэнняў.

1. Не злічыць у небе ясных зорак, не злічыць у сэрцы ясных дум (М.Багдановіч). 2. Трэба прычакаць дня (К.Чорны). 3. Іншая справа паслухаць добры хор (Я.Колас). 4. Браць дзядзьку на адзін падрыў! (Я.Брыль).

5 Вызначыць сінтаксічную функцыю намінатыва. Указаць, аднасастаўны ці двухсастаўны, поўны ці няпоўны сказ.

1. Зіма. Снягі. Мароз. Завеі. Дарога звонкая, як сталь (П.Глебка). 2. Эх, шляхі, родныя шляхі! (Я.Колас) 3. Дождж у полі і холад... Імгла (М.Багдановіч). 4. Вячэрняя задумная хвіліна (П.Панчанка).

Варыянт 4

1 Выпісаць з тэксту аднаасотаўныя сказы. Вызначыць іх тып, ахарактарызаваць семантыку, марфалагічнае афармленне галоўнага члена і іншыя прыметы (ступень і характар развітасці, ужыванне ў складзе складанага сказа і г.д.). Часткі складанага сказа ўмоўна разглядаць як простыя сказы.

Зажынаюць, па звычаю, толькі ў цотныя дні: у аўторак, чацвер і ў суботу.

Маці зажала ў чацвер пад вечар. Прынесла з поля і паставіла на покуце тонкі снапок, здаецца, яшчэ ўсё моцна нагрэтага поўднем калосся.

А на загоне засталіся начаваць лапінка свежага ржышча, дзве пасмы жыта, паложаныя накрыж, а па саламяным крыжы – лустачка хлеба з соллю.

Заўтра прыйдуць жанцы.

Алесь яшчэ не жанец, яго пакідаюць дамаўніком. Яму, праўда, ужо чатырнаццаць год, але маці, нягледзячы на схілак шостага дзесятка, яшчэ ўсё маладзіцца, лічыць яго малым. Дый дома трэба ж такі каго-небудзь пакінуць: і сад, і хата, і жывёла прыйде з пашы...

І вось яны – уранні – жнуць. Маці, Толя, іх парабак Іван і суседава дзеўка Марыля.

Жанчыны гнуцца ды разгінаюцца лёгка. Нават і мама. ”Абы толькі ногі мае не балелі так моцна...” Сярпы ў руках – што жывыя, шарк, шарк – і жменя. Падчэпіць сярпом пад каласы, уздыме цяжкую жменю перад вачыма, над нівай, і паложыць на перавясла. Яшчэ, яшчэ раз – і сноп. А за снапом другі, трэці, чацвёрты... Захочаш напіцца, азірнешся на збан у цянёчку пад снапамі, а ён ужо вунь дзе далёка!.. (Я.Брыль).

2 Выпісаць дзеяслоўныя формы, якія могуць быць галоўным членам: а) пэўна-асабовага сказа; б) няпэўна-асабовага сказа. Складзі сказы, вызначыць іх семантыку.

Даручаю, даручаеш, даручае, даручаем, даручаеце, даручаюць, даручаў, даручалі, даручаў бы, даручыце.

3 Назваць формы дзеясловаў, якія выконваюць функцыю галоўнага члена ў аднаасотаўных сказах. Вызначыць граматычнае значэнне сказаў (мадальныя і часавыя значэнні).

1. А з ячмянёў вары хоць піва (Я.Колас). 2. Менш паспіш – болей зробіш (Прыказка). 3. Салаўя песнямі не кормяць (Прыказка).

4 Вызначыць сінтаксічную функцыю інфінітыва. Укажаць інфінітыўныя сказы. Вызначыць іх разнавіднасці ў залежнасці ад структуры, мадальных і экспрэсіўных значэнняў.

1. Спакою не ведаць ні ноччу, ні днём і не прыставаць у знямозе, вялікай любові дажджом і агнём зямлю цалаваць на дарозе (А.Куляшоў). 2. Мне трэба вылежаць маю хваробу (К.Чорны). 3. “Рэзаць, сеч, паліць іх, гадаў, на агні”, – сказаў Талаш (Я.Колас). 4. Ім страшна, страшна, атамным злачынцам. А нам і ўвысь, і ўглыб, і ўдаль ісці (П.Панчанка).

5 Вызначыць сінтаксічную функцыю намінатыва. Укажаць, аднастайны ці двухстайны, поўны ці няпоўны сказ.

1. Чэрвень. Раніца. Росы і цішыня (П.Панчанка). 2. Вечар. Ціха ў вёсцы. Раптам грук такі! (Я.Купала) 3. Пачатак верасня сорак шостага года. Бур’ян, шурпатыя будкі дачасных будынкаў, зямлянкі (Я.Брыль). 4. Прывольная, цёмная пушча: вялізныя ліпы, дубы, асініка, ельніка гушча, між хвоі апаўшай – грыбы (М.Багдановіч).

Лабараторная работа 5

Няпоўныя сказы

Варыянт 1

1 Выпісаць усе няпоўныя сказы і даць ім характарыстыку.

– А што вы прывезлі?

Але адказала Каця Прымакова:

– Кнігі, – і засмялася.

– Кнігі?

– Але.

– Якія кнігі?

– Нашы. Савецкія, – раздражнёна адказаў Пятро (І.Шамякін).

2 Выпісаць сказы па групам: 1) элітычныя сказы; 2) астатнія разнавіднасці няпоўных сказаў. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. З трох бакоў быў дубняк і ельнік з чацвёртага горбілася поле (К.Чорны). 2. Унукаўскі аэрапорт – далёка за Масквою за бярозавымі гаямі і пералескамі. Але заўсёды людны гулкі і гаманлівы (С.Грахоўскі). 3. На паляны – чырвоныя россыпы суніц. Тут можна набраць адразу поўны кораб (І.Мележ). 4. Адрозу за вёскай – вялікі лес (В.Вольскі). 5. Ураднік

апусціў вочы зірнуў на стражніка стражнік на соцкага (Я.Колас). 6. Сіні ранак. Дзяўчына збіраецца жаць (П.Панчанка).

3 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць іх від. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. У жыце ветру шолах а жыта як чарот (М.Машара). 2. Возера зноў зрабілася ціхім і спакойным а вада чыстай і празрыстай (Я.Колас). 3. Сонейка высокае поіць травы сокамі а кусты над доламі росамі мядовымі (Я.Пушча). 4. Што ёсць у Мартына? Стрэльба рыбацкая снасць ды прыгожая постаць (Я.Колас). 5. З Новым годам з новым шчасцем дарагія сябры! (З газет)

4 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць, якія члены сказа ў іх “анушчаны”. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Травы пахнуць кветкамі кветкі пахнуць зорамі зоры над палеткамі лесам і азёрамі (П.Глебка). 2. Здаецца тут не сонца свеціць а ружы полымем сваім! (А.Бачыла) 3. Наўкол цішыня і спакой. На сопках багульнік і шыпшына (С.Грахоўскі). 4. Калі Даніла пайшоў Сымон узяў гармонік. Расцягнуў мех павольна зайграў “Бярозку” (А.Чарнышэвіч). 5. “А сена ўсё забралі?” – “Усё” (Я.Колас).

5 Спісаць сказ, паставіць знакі прыпынку, зрабіць поўны сінтаксічны разбор.

Спачатку мы сходзім дадому а потым на танцы (В.Каваль).

Варыянт 2

1 Выпісаць усе няпоўныя сказы і даць ім характарыстыку.

Трэці [хляпчук] падбег да мяне, смела спытаў:

- Сяржант, гільза аўтаматная ёсць?
- Не, гільзы ў мяне не было.
- А вінтовачныя? – дапытваўся хляпчук. – Няма? А з чаго ты страляеш?
- З пушкі.
- З якой?
- З зенітнай (І.Шамякін).

2 Выпісаць сказы па групам: 1) эліптычныя сказы; 2) астатнія разнавіднасці няпоўных сказаў. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. “Растуць Ігнат нашы дубы. Набіраюцца моцы”, – адказаў Крылоў (І.Шамякін). 2. Над возерам ранняя раніца. У лодцы цішыня (Я.Брыль). 3.

“А дзе вы брата майго бачылі?” – “Тут” (К.Чорны). 4. Курган, як востраў, у тумане (А.Вялюгін). 5. Сымон вярнуўся ў хату і нечакана для сябе зразумеў што ён цяпер нікому не патрэбен. Сядзеў не запальваючы святла (А.Чарнышэвіч). 6. Ціхі вечар. Ляжыць чорная грэбля ўпоперак лугу адным канцом да Нёмана другім у поле ўпіраецца (Я.Колас).

3 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць іх від. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. “Я да партызан пайду”. – “Калі? Зараз?” – здзівілася Таццяна (І.Шамякін). 2. Лёг арадай на свежую мяккую раллю быццам на падушку. Не вытрымаў ды заснуў (З.Бядуля). 3. На дварэ сіль. Паветра снег неба ўсё заліта сінню. А на ўсходзе чырвань (А.Чарнышэвіч). 4. Ірка любіла восень. Можна таму што ў Бярозаўцы тады было ціха-ціха (І.Пташнікаў). 5. Канчаецца хмызняк і жыта а далей узлескі, паляны (Я.Колас).

4 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць, якія члены сказа ў іх “анушчаны”. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Узбоч дарогі лясок па другі бок поле а ўгары папялястыя хмаркі (Я.Колас). 2. Ён у абход а я цераз паркан – і толькі мяне бачылі (А.Пальчэўскі). 3. Зорнае неба над светам. Мора ледзь чутна шуміць (М.Танк). 4. “Камандзір ты што скончыў?” – “Аўтадарожны тэхнікум” (І.Шамякін). 5. На пірамідзе гумна бачу даўно знаёмы выступ буслінага гнязда а на гняздзе самога бусла (Я.Брыль).

5 Спісаць сказ, паставіць знакі прыпынку, зрабіць поўны сінтаксічны разбор.

Размаўлялі ціха кожны пра сваё (І.Шамякін).

Варыянт 3

1 Выпісаць усе няпоўныя сказы і даць ім характарыстыку.

- Давай з табой пойдзем, Таня.
- Куды? – не зразумела Таццяна.
- Да партызан.
- А Віцю?
- І Віцю возьмем з сабой...
- Што мы рабіць будзем?
- Санітаркамі будзем... Вучылі ж нас у школе (І.Шамякін).

2 Выпісаць сказы па групам: 1) эліптычныя сказы; 2) астатнія разнавіднасці няпоўных сказаў. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Перад намі бязмежны прастор (Я.Колас). 2. У цёмным небе хараводы сіняватых зорак (М.Багдановіч). 3. З аднаго боку вісіць на ім [небе] бледны маладзік з другога залатое сонца якое хіліцца да захаду (В.Вольскі). 4. Горад прыгажосці. Абапал чыстых вуліц – клёны, у цэнтры – парк пад засенню дубоў (А.Бачыла). 5. Здаецца тут не сонца свеціць а ружы полымем сваім! (А.Бачыла) 6. У маўклівым цёплым лесе толькі дзятла перастук (Г.Бураўкін).

3 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць іх від. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. За акном цёмная жнівеньская ноч (А.Асіпенка). 2. “Вы на самалёце ляталі, Міхась Кірылавіч?” – “Не аднойчы” (І.Шамякін). 3. Марозікам пахне капуста жаўруковай песняй яблык вераснем сопкая бульба расой агурок крамяны (Я.Сіпакоў). 4. Над намі цёмнае неба ўсыпанае буйнымі зорамі (С.Грахоўскі). 5. Шыковіч не любіў восені. Увосень яму дрэнна працавалася. Нават улетку лепш (І.Шамякін).

4 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць, якія члены сказа ў іх “анушчаны”. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Навокал бязмежныя нашы прасторы абапал прысады палеткі азёры (У.Дубоўка). 2. Вось ужо нешта мільгае між дрэў, вялікае чырвонае. Усё выразней выразней... “Зубр!” – у адзін голас крыкнулі хлопцы (Я.Маўр). 3. Міхал хватае дубальтоўку і хоча выстрэліць у воўка. А потым стрэльбу апускае і воўка зблізку разглядае (Я.Колас). 4. Дзядзька смяецца над кнігай, і мы таксама (Я.Брыль). 5. А гняды спакойна спыняецца. На злосць (Я.Брыль).

5 Спісаць сказ, паставіць знакі прыпынку, зрабіць поўны сінтаксічны разбор.

У святле фар сямейка бярозак выглядала гаем хвойнік лесам (У.Калеснік).

Варыянт 4

1 Выпісаць усе няпоўныя сказы і даць ім характарыстыку.

- Ведаеце, хто мы? – пытае Вакулёнка.
- Партызаны.
- Немцы ў сяле ёсць?
- Няма.

- Што робяць паліцэйскія?
- Нічога...
- Дзе яны начуюць?
- У школе (І.Навуменка).

2 Выпісаць сказы па групам: 1) эліптычныя сказы; 2) астатнія разнавіднасці няпоўных сказаў. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. На школьным ганку пачуліся крокі а затым асцярожны стук у дзверы (Я.Колас). 2. Бор сасновы, цёмнагрывы, а за борам – сіні Нёман, а за ім – чатыры нівы, дзе ў зялёных пералівах несціханны шум і гоман (М.Танк). 3. Перад намі бязмежны прастор (Я.Колас). 4. На захадзе – рэзка акрэсленая лінія марскога далягляду (Я.Брыль). 5. Учора самалёты прыляталі. Нашы. Спачатку бамбілі а потым скінулі лістоўкі (І.Мележ). 6. З аднаго боку вісіць на ім [небе] бледны маладзік з другога залатое сонца якое хіліцца да захаду (В.Вольскі).

3 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць іх від. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. “Вы паляўнічы?” – “Без стажу. Гады два як стрэльбу маю” (І.Шамякін). 2. Аўсееў усё думаў, пакуль грымотны голас Карпенкі зноў не ўстрыжыў увесь пераезд: “К бою!!!” (В.Быкаў) 3. Жэнька паспеў заўважыць як з-пад крылля жалезнай птушкі аддзяліліся два прадаўгаватыя прадметы. “Бомбы!..” (Я.Брыль) 4. Адразу за вёскай – вялікі лес (В.Вольскі). 5. Хто добра косіць, есці не просіць (Прымаўка).

4 Спісаць, падкрэсліць няпоўныя сказы (уключаючы эліптычныя), вызначыць, якія члены сказа ў іх “анушчаны”. Паставіць, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Нібы горы, сівыя аблогі над бярозавай песняй прысад (А.Вялюгін). 2. Бацька адной рукой трымаў зламаную ў шыйцы касу другой касільна і злосна пазіраў на Яшку (В.Вольскі). 3. Вітанне вам палеткі нівы вітанне роднае сяло! (П.Глебка) 4. На нашым шляху старадаўняе і немалое беларускае мястэчка (Ф.Янкоўскі). 5. Заходзіла сонца. Вялікае, барвовае, спакойнае (Я.Брыль).

5 Спісаць сказ, паставіць знакі прыпынку, зрабіць поўны сінтаксічны разбор.

Спяшаецца ў далёкі рэйс пілот прараб на будаўнічую пляцоўку (С.Грахоўскі).

Лабараторная работа 6 Складаназлучаныя сказы

Варыянт 1

1 Растлумачыць сутнасць традыцыйнай класіфікацыі складаназлучаных сказаў.

2 Выпісаць спачатку двухчлененыя, а затым мнагачленныя складаназлучаныя сказы. Вызначыць структуру частак (у дужках пасля кожнай) складанага сказа: двухсастаўны ці аднасастаўны (яго тып), неразвіты ці развіты, ускладнены ці няўскладнены, поўны ці няпоўны.

1. Вось і лес, і стажок сена каля яго (Я.Колас). 2. Сонца закацілася за лес, і адразу стала цямнець (П.Галавач). 3. На світанні дождж перастаў, і хлопцы зараз жа пачалі рыхтавацца ў дарогу (Я.Маўр). 4. Аруць разлогі трактары, і ўсе айчыннай маркі (М.Лужанін).

3 З прапанаваных сказаў выпісаць сказы са спалучальнымі часткамі; вызначыць віды адносін, назваць сродкі сувязі частак.

1. Наліліся сокам спелыя брусніцы, і каля дарогі выраслі грыбы (С.Грахоўскі). 2. З-за вокан ноч глядзіць маўкліва, і гэта ноч як бы жывая (Я.Колас). 3. На лугавых нізінах сям-там яшчэ стаяла вада, а над ёю лапушнымі кусцікамі жаўцела лотаць, расцілаючы буйныя лісты (Я.Колас). 4. І грукаюць галлем дубы, і ветры паўднёвыя веюць, і ўзгоркі крылатыя гарбы пад сонечнай спекаю грэюць (П.Глебка). 5. У Алеся многа думак, ды ўсе думкі новы (Я.Колас). 6. Бедна наша старонка, яе ж люд бядней (Я.Купала). 7. Дажджоў яшчэ не было, і цераз падсохлую за лета дарогу за няскончанай грэбляй прабіраліся без асаблівага страху (І.Мележ). 8. Ці можа голлі дуба ёй узняцца не далі, ці можа дзятлы дзюбамі сасёнку падзяўблі (П.Прыходзька). 9. У полі і ў лесе было ціха, толькі ўгары жаласна пасвістваў каршун (Я.Колас). 10. Цяпер у яго вольны час, і ён цалкам аддасць яго навучанню (Я.Колас). 11. Па небе плылі хмары, хавалі месяц, і таму на зямлі плылі чорныя цені (П.Галавач). 12. То чэзлі ў дыме бітвы каскі, то сонцам слаўся краявід, то бегла дзеўчына па краскі, то маці плакала наўзрыд (П.Глебка).

4 Паставіць знакі прыпынку, вызначыць семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж часткамі сказа, на іх аснове – яго разнавіднасць; часткі абазначыць.

1. Хмары вісели нізка а на другі дзень паміж імі высвечвала сонца і на ўзлессі мокрая трава здавалася гатовай распусціць першае лісцейка (К.Чорны). 2. Чырвонаармейцы перайшлі мост, пасля іхнія постаці выразна вызначыліся над узгоркам на небасхіле і праз хвіліну яны зніклі зусім (П.Галавач). 3. Ён бачыў іх і спрабаваў нешта сказаць але слабасць перасільвала і слоў не чуваць было (А.Чарнышэвіч).

5 Зрабіць сінтаксічны разбор сказа,

Гуляюць дзеці каля возера, а неба з сонцам – у вадзе (П.Панчанка).

Варыянт 2

1 На якія групы падзяляюцца складаназлучаныя сказы паводле характару злучнікаў.

2 Выпісаць спачатку двухчлененыя, а затым мнагачленныя складаназлучаныя сказы. Вызначыць структуру частак (у дужках пасля кожнай) складанага сказа: двухсастаўны ці аднасастаўны (яго тып), неразвіты ці развіты, ускладнены ці няўскладнены, поўны ці няпоўны.

1. А навокал, куды ні глянь, неабсяжная маўклівая тайга, і няма ей ні канца ні краю (А.Чарнышэвіч). 2. На поўдзень ішлі лясы, а на поўнач мясцовасць была чыстая, зусім адкрытая (К.Чорны). 3. Каля дарогі сад, а за садам адразу пачынаецца поле (А.Вольскі). 4. Настане ноч, і ўсюды ціха (Я.Колас).

3 З прапанаваных сказаў выпісаць сказы з супастаўляльнымі часткамі, вызначыць віды адносін, назваць сродкі сувязі,

1. Наліліся сокам спелыя брусніцы, і каля дарогі выраслі грыбы (С.Грахоўскі). 2. З-за вокан ноч глядзіць маўкліва, і гэтая ноч як бы жывая (Я.Колас). 3. На лугавых нізінах сям-там яшчэ стаяла вада, а над ёю лапушнымі кусцікамі жаўцела лотаць, расцілаючы буйныя лісты (Я.Колас). 4. І грукаюць галлем дубы, і ветры паўднёвыя веюць, і ўзгоркі крылатыя гарбы пад сонечнай спекаю грэюць (П.Глебка). 5. У Алеся многа думак, ды ўсе думкі новы (Я.Колас). 6. Бедна наша старонка, яе ж люд бядней (Я.Купала). 7. Дажджоў яшчэ не было, і цераз падсохлую за лета дарогу за няскончанага грэбляй прабіраліся без асаблівага страху (І.Мележ). 8. Ці можа голлі дуба ёй узняцца не далі, ці можа дзятлы дзюбамі сасёнку падзяўблі (П.Прыходзька). 9. У полі і ў лесе было ціха, толькі ўгары жаласна пасвітваў каршун (Я.Колас). 10. Цяпер у яго вольны час, і ён цалкам аддасць яго навучанню (Я.Колас). 11. Па небе плылі хмары, хавалі месяц, і таму на зямлі плылі чорныя цені (П.Галавач).

12. То чэзлі ў дыме бітвы каскі, то сонцам слаўся краявід, то бегла дзеўчына па краскі, то маці плакала наўзрыд (П.Глебка).

4 Паставіць знакі прыпынку, вызначыць семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж часткамі сказа, на іх аснове - яго разнавіднасць; часткі абазначыць.

1. Вакол было бязлюдна ціха толькі побач з намі шумелі крыгі і гэты мяккі шум разносіўся над усёй ракой (Т.Хадкевіч). 2. Ляніва шэпчуцца чароты ды ледзь калышацца лазняк і нейкай ціхаю пяшчотай шуміць задумлівы сасняк (М.Машара). 3. Ці той пачуў іржанне былых сваіх сяброў ці якое ліха ўзбрыло яму ў галаву але конь выразіў яўныя намеры кінуцца наперад насустрач немцам (М.Лынькоў).

5 Зрабіць сінтаксічны разбор сказа.

Пад вечар неба завалакло хмарамі і ўзняўся вецер (І.Шамякін).

Варыянт 3

1 Назваць структурна-семантычныя разрады складаназлучаных сказаў адкрытай структуры.

2 Выпісаць спачатку двухчленення, а затым мнагачленныя складаназлучаныя сказы. Вызначыць структуру частак (у дужках пасля кожнай) складанага сказа: двухсастаўны ці аднасастаўны (яго тып), неразвіты ці развіты, ускладнены ці няўскладнены, поўны ці няпоўны.

1. На гэты раз чытанне штось не ладзілася, і Лабановіч часта адрываўся ад кнігі, паходжваў па пакоі і думаў (Я.Колас). 2. Мне страшна, але я іду (Я.Колас). 3. Наперадзе снегавая роўнядзь, і на ёй пралягае дарога (В.Быкаў). 4. Было хмурна, але дажджу не было (А.Зарыцкі).

3 З прапанаваных сказаў выпісаць сказы з пералічальна-размеркавальнымі часткамі, вызначыць віды адносін, назваць сродкі сувязі.

1. Наліліся сокам спелыя брусніцы, і каля дарогі выраслі грыбы (С.Грахоўскі). 2. З-за вокан ноч глядзіць маўкліва, і гэта ноч як бы жывая (Я.Колас). 3. На лугавых нізінах сям-там яшчэ стаяла вада, а над ёю лапушнымі кусцікамі жаўцела лотаць, расцілаючы буйныя лісты (Я.Колас). 4. І грукаюць галлем дубы, і ветры паўднёвыя веюць, і ўзгоркі крылатыя гарбы пад сонечнай спекаю грэюць (П.Глебка). 5. У Алеся многа думак, ды ўсе думкі новы (Я.Колас). 6. Бедна наша старонка, яе ж люд бядней (Я.Купала). 7. Дажджоў яшчэ не было, і цераз падсохлую за

лета дарогу за няскончанай грэбляй прабіраліся без асаблівага страху (І.Мележ). 8. Ці можа голлі дуба ёй узняцца не далі, ці можа дзятлы дзюбамі сасёнку падзяўблі (П.Прыходзька). 9. У полі і ў лесе было ціха, толькі ўгары жаласна пасвітваў каршун (Я.Колас). 10. Цяпер у яго вольны час, і ён цалкам аддасць яго навучанню (Я.Колас). 11. Па небе плылі хмары, хавалі месяц, і таму на зямлі плылі чорныя цені (П.Галавач). 12. То чэзлі ў дыме бітвы каскі, то сонцам слаўся краявід, то бегла дзеўчына па краскі, то маці плакала наўзрыд (П.Глебка).

4 Паставіць знакі прыпынку, вызначыць семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж часткамі сказа, на іх аснове – яго разнавіднасць; часткі абазначыць.

1. Дрэвы нібы магнаты над рэкамі разгортваюць шатры а лазнякі спраўляюць свае свята і штосьці сніць лісце ў гушчары (Я.Колас). 2. Несліся зыкі песень здольных у лясах раз-пораз адбівалісь і ім узгоркі адклікалісь і радасць біла ў песнях вольных (Я.Колас). 3. Штурман падаў каманду лётчыку і самалёт пайшоў на зніжэнне а потым з яго адзін за другім сталі выкідвацца парашутысты (3 газет).

5 Зрабіць сінтаксічны разбор сказа.

Выглянула сонца, радасна пырснула праменьнямі, але дождж яшчэ ішоў, сляпы, дробны (І.Шамякін).

Варыянт 4

1 Назваць структурна-семантычныя разрады складаназлучаных сказаў закрытай структуры.

2 Выпісаць спачатку двухчленення, а затым мнагачленныя складаназлучаныя сказы. Вызначыць структуру частак (у дужках пасля кожнай) складанага сказа: двухсастаўны ці аднасастаўны (яго тып), неразвіты ці развіты, ускладнены ці няўскладнены, поўны ці няпоўны.

1. Месяц яшчэ не ўзышоў, і на дварэ было цёмна, як у бездані (А.Чарнышэвіч). 2. Надзя прыйшла, і настрой мой адразу ўзняўся (І.Шамякін). 3. Два дні парыла, і вось на поўдні збіраецца на добры дождж, навальніцу (В.Быкаў). 4. Хочацца спаць, адно заснуць не магу (П.Пестрак).

3 З прапанаваных сказаў выпісаць сказы з далучальнымі часткамі, вызначыць віды адносін, назваць сродкі сувязі.

1. Наліліся сокам спелыя брусніцы, і каля дарогі выраслі грыбы (С.Грахоўскі). 2. З-за вокан ноч глядзіць маўкліва, і гэта ноч як бы жывая (Я.Колас). 3. На лугавых нізінах сям-там яшчэ стаяла вада, а над ёю лапушнымі кусцікамі жаўцела лотаць, расцілаючы буйныя лісты (Я.Колас). 4. І грукаюць галлем дубы, і ветры паўднёвыя веюць, і ўзгоркі крылатыя гарбы пад сонечнай спекаю грэюць (П.Глебка). 5. У Алеся многа думак, ды ўсе думкі новы (Я.Колас). 6. Бедна наша старонка, яе ж люд бядней (Я.Купала). 7. Дажджоў яшчэ не было, і цераз падсохлую за лета дарогу за няскончанай грэбляй прабіраліся без асаблівага страху (І.Мележ). 8. Ці можа голлі дуба ёй узняцца не далі, ці можа дзятлы дзюбамі сасёнку падзяўблі (П.Прыходзька). 9. У полі і ў лесе было ціха, толькі ўгары жаласна пасвітваў каршун (Я.Колас). 10. Цяпер у яго вольны час, і ён цалкам аддасць яго навучанню (Я.Колас). 11. Па небе плылі хмары, хавалі месяц, і таму на зямлі плылі чорныя цені (П.Галавач). 12. То чэзлі ў дыме бітвы каскі, то сонцам слаўся краявід, то бегла дзеўчына па краскі, то маці плакала наўзрыд (П.Глебка).

4 Паставіць знакі прыпынку, вызначыць семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж часткамі сказа, на іх аснове - яго разнавіднасць; часткі абзначыць.

1. Ужо даўно апусціўся самалёт на пляцоўку і ў вячэрнім змроку невыразна віднеўся яго сілуэт а ў вушах Красана ўсё яшчэ стаяў аглушальны шум матора (А.Стаховіч). 2. Цяклі дзянькі ды йшлі нядзелі і час тут вольны хлопцы мелі (Я.Колас). 3. Летняя плынь ветру заціхне і дзень зноў зіхаціць сонцам але ўжо астаецца пячаць летняга адцвітання (К.Чорны).

5 Зрабіць сінтаксічны разбор сказа.

Якая цішыня! Адно спеў мірнай працы плыве з васкросшых сёлаў і палёў, ды чуюцца гудкі апошніх станцый, шум Белавежы і хада зуброў (М.Танк).

Лабараторная работа 7

Складаназалежныя сказы

Варыянт 1

1 Растлумачыць, у чым сутнасць функцыянальна-семантычнай класіфікацыі.

2 Спісаць, падкрэсліць у галоўных частках словы, да якіх адносяцца даданыя часткі, хвалістай, злучнікі – адной прамой, а злучальныя словы адпаведна іх сінтаксічнай функцыі. Вызначыць тып даданай часткі.

1. Праслаўлена будзе цудоўнае імя таго, хто рассуе граніцы зямлі і мудрасцю праўды краіны абніме (Я.Колас). 2. Хто не бачыў лесу ў марозную мясячную ноч, той нагул не ведае хараства зімовай прыроды (А.Чарнышэвіч). 3. Няма тае хаткі, каб не было звадкі (Прыказка). 4. З маленства ў сэрца мне запала нямала простых, мудрых слоў, што йшлі ад Коласа, Купалы, ад Глебкі і яго сяброў (П.Прыходзька). 5. Вясна ідзе да нас на Поўнач пад грукат рэк, птушыны крык, бы напаіў вады чароўнай яе раптоўна чараўнік (А.Звонак). 6. Замоўклі ўсе навокал абшары, бы замыслілі штось хмары (Я.Колас).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку. Вызначыць тыпы даданых частак; паказаць, як звязваецца даданая частка з галоўнай і якія дадатковыя адценні выражаюцца ў даданых частках.

1. І стала прасіць маладое насенне каб вецер узяў яго з сабою і панес у аблюбаваную даль (Я.Колас). 2. Чутно было як дрыжыць яе голас (К.Кірэенка). 3. Люблю калі жыта ў палях скалыхнецца і клоніць калосе на сцежкі мае (А.Русак). 4. На ўлонні тых жывых чырвоных гоняў дзе ўчора бура нам спраўляла баль жыцце хвалюецца і пеніцца сягоння з грудзей зямлі змывае смутак-жаль (М.Танк). 5. Шум стаіць над лясістай дубраваю быццам рада аб нечым ідзе... (А.Кулакоўскі).

4 Паставіць знакі прыпынку. Зрабіць поўны сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа.

Там дзе косы мыюць вербы ў яснай глыбіні паласатыя як зебры ходзяць акуні (А.Вялюгін).

Варыянт 2

1 Растлумачыць, у чым сутнасць фармальна-граматычнай класіфікацыі.

2 Спісаць, падкрэсліць у галоўных частках словы, да якіх адносяцца даданыя часткі, хвалістай, злучнікі – адной прамой, а злучальныя

словы аднаведна іх сінтаксічнай функцыі. Вызначыць тып даданай часткі.

1. У вачах адлюстравана тое, што ў душы хаваецца на дне (Я.Непачаловіч). 2. Мне хочацца з сябрамі тут сустрэцца, ключы аддаць ад задушэўнай песні, якую нам бацькі ў жыцце прыняслі (Я.Пушча). 3. Жытневая ніва набягае на ўзгорак, дзе стаіць вятрак (М.Лужанін). 4. Тут і рэчку відаць, і лес, і белыя хмаркі-гускі, што плаваюць на бязмежным прасторы сінх нябес (Я.Колас). 5. Ты ўся цяпер перада мною, мая Радзіма, што пракладала шлях да міру, да свабоды і да зор (А.Зарыцкі). 6. Каб слава дружыла з табой праз гады, ты з праўдай здрадніся, мой сын, назаўжды (А.Бялевіч).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку. Вызначыць тыпы даданых частак; паказаць, як звязваецца даданая частка з галоўнай і якія дадатковыя адценні выражаюцца ў даданых частках.

1. Жадалі госці шчыра часінаю такой каб шчасце было ў доме і мір і супакой (А.Русак). 2. Я любіў такі час калі блізіцца зіма (К.Чорны). 3. Спявала ты з такім запалам што плакаў росамі сівы туман (Я.Пушча). 4. І паглядзець было цікава як дзядзька шчыра і ласкава касу на рынку выбірае (Я.Колас). 5. Многа слаўненькіх куточкаў есць у нашым краі дзе пад гоман ручаечкаў пад шум дрэў у гаі рой журботных дум пакінеш дзе няма трывогі дзе душою адпачываеш змучаны з дарогі дзе прыемна ветрык млее збажыну калыша дзе пакоем-згодай вее дзе ўсе шчасцем дыша (Я.Колас).

4 Паставіць знакі прыпынку. Зрабіць поўны сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа.

Зямны паклон падзяка і пашана ўсім хто свежым хлебам корміць нас хто кожны колас пестуе старанна хто і арэ і сее ў добры час (І.Грамовіч).

Варыянт 3

1 Растлумачыць, у чым сутнасць структурна-семантычнай класіфікацыі.

2 Спісаць, падкрэсліць у галоўных частках словы, да якіх адносяцца даданыя часткі, хвалістай, злучнікі – адной прамой, а злучальныя словы аднаведна іх сінтаксічнай функцыі. Вызначыць тып даданай часткі.

1. Хто з лірай плакаў на дарозе, каго вадзіў жабрачы кій, вясне чароўнай пры дарозе кладзе лаўровыя вянкi (М.Танк). 2. Было шмат жаваранкаў, якія спявалі так старанна (Я.Брыль). 3. Я помню, як пад

сонцам цеплым мы Радзіме ад душы складалі гімн (Я.Пушча). 4. Падбіраю і збіраю ў сваім радзімым краі па зярнятку тыя словы, што кладуцца ў аснову не старых, а песень новых (Я.Пушча). 5. Дружба мацнее з гадамі, калі людзі ўмеюць дружыць (Прыказка). 6. Чуліся нечыя дзіўныя ўздыхі, нібы ўздыхала зямля і ціха-ціха перашэптвалася з маўклівымі дубамі (М.Лынькоў).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку. Вызначыць тыпы даданых частак; паказаць, як звязваецца даданая частка з галоўнай і якія дадатковыя адценні выражаюцца ў даданых частках.

1. Сяргей Карага стаў углядацца ў тое месца адкуль толькі што грымнула гармата (Я.Колас). 2. Заспявай ты мне песню такую каб маланкай жахала яна (Я.Колас). 3. Быў такі час калі хочацца маўчаць нічога не думаючы і нікуды не спяшаючыся глядзець у далеч (С.Грахоўскі). 4. Стаю і слухаю як ў цішы зрываецца з галіны спелы яблык (Н.Гілевіч). 5. Лепей за ўсе мне на свеце мясціна тая дзе я нарадзіўся і ўзрос (К.Кірэенка).

4 Паставіць знакі прыпынку. Зрабіць поўны сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа.

Усе жадаюць шчыра каб заўседы духмяныя і шчодрія дары прыносілі ўвосень садаводы і мудрыя сівыя пчаляры (С.Грахоўскі).

Варыянт 4

1 Растлумачыць, у чым назіраюцца разыходжанні ў класіфікацыі складаназалежных сказаў у беларускай і рускай мовах.

2 Спісаць, падкрэсліць у галоўных частках словы, да якіх адносяцца даданыя часткі, хвалістай, злучнікі – адной прамой, а злучальныя словы аднаведна іх сінтаксічнай функцыі. Вызначыць тып даданай часткі.

1. У тую крыніцу, з якой піў ваду, гразею не кіну... Святое сэрца, што кахала мяне, не аддам броду (К.Кірэенка). 2. Першая мая радасць у астрозе была тая, што мяне не разлучылі з сябрамі (Я.Колас). 3. Хто роднага краю цураецца, той і маткі сваей адцураецца (Прыказка). 4. Дзе лозы ніцыя ў тумане журбу выплаквалі да дна, там адзінока на кургане стаяла стромкая сасна (П.Трус). 5. Павязлі цягнікі восень з весак у горад праз імглу, праз іржышчы, бары, – каб з антонавак сонца і з стагоў памідораў дагарала на шыбах вітрын (М.Танк). 6. Вечарам, калі на небе запальваліся першыя зоры, падарожнікі спыніліся на начлег (К.Чорны).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку. Вызначыць тыпы даданых частак; паказаць, як звязваецца даданая частка з галоўнай і якія дадатковыя адценні выражаюцца ў даданых частках.

1. У падножжы лясных шатаў дзе каліна расцвіла легла пышна і багатая тканка цені і святла (Я.Колас). 2. Я люблю часіну навальніцы калі б'е пярун ва ўсіх ладах і злуецца ў хмарах бліскавіцы кроплі асыпаючы на дах (П.Панчанка). 3. Турсевіч хадзіў па пакоіку і меў такі выгляд як бы ен сам сабе пераказваў лекцыю (Я.Колас). 4. Маці не вытрымала каб лішні раз не палюбавацца на дачку (І.Шамякін). 5. Даць хачу імя такое сыну каб заўсёды памятаць ен мог пра бацькаўшчыну і пра сваю Айчыну пра сыноўі перад імі доўг (Я.Непачаловіч).

4 Паставіць знакі прыпынку. Зрабіць поўны сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа.

Зямны паклон гаспадарам зямлі вядомым і пакуль што невядомым аратам сейбітам і аграномам што нашыя праславілі палі (С.Грахоўскі).

Лабараторная работа 8 Бяззлучнікавыя складаныя сказы

Варыянт 1

1 Растлумачыць сутнасць бяззлучнікавых складаных сказаў з аднатыпнымі часткамі.

2 Выпісаць спачатку бяззлучнікавыя складаныя часткі з аднатыпнымі састаўнымі часткамі, потым – з разнатыпнымі часткамі, ахарактарызаваць структуру гэтых сказаў.

1. Нявесела ў хаце, трывожна ў сяле (Я.Колас). 2. Лісце на дрэвах пажоўкла, хутка пачнуцца халады (А.Зарыцкі). 3. Вецер пракоціцца, будзячы нівы, – нівы калоссем шумяць (П.Глебка). 4. Яшчэ нядаўна тут панавала песня, цяпер яна забываецца (К.Чорны). 5. Здаецца мне – выходжу росным следам у паплавы суседняга сяла (С.Грахоўскі).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку і растлумачыць іх. Вызначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў,

назваць граматычныя сродкі, якія ўдзельнічаюць у выражэнні гэтых адносін.

1. Людзі кажучь у год раз ночкай з гусямі дзед з кургана як снег белы выходзіць (Я.Купала). 2. Далягляд вельмі шырокі кіламетраў на пятнаццаць-дваццаць праглядаецца раўніна (А.Александровіч). 3. Вясела ліпы шумяць пад акном на кожнай галінцы лісток прабіваецца (П.Прыходзька). 4. Цвітуць сады на Случчыне маея мядовы пах над цэлым краем вее (А.Астрэйка). 5. Ціха шалясцела лісце дрэў лагодна павейваў у вершынях дрэў вецер ніводнага голасу не чулася ні ў лесе ні ў небе ні на гэтай наезджанай пустой дарозе (М.Лынькоў). 6. Увечары на вуліцы стала пуста гола з канца ў канец не сустрэць чалавека (Я.Скрыган).

4 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор бяззлучнікавага складанага сказа.

Нездарма ў нас кажучь: лес і вада – брат і сястра (В.Вольскі).

Варыянт 2

1 Растлумачыць сутнасць бяззлучнікавых складаных сказаў з разнатыпнымі часткамі.

2 Выпісаць спачатку бяззлучнікавыя складаныя часткі з аднатыпнымі састаўнымі часткамі, потым – з разнатыпнымі часткамі, ахарактарызаваць структуру гэтых сказаў.

1. Мур высокі, камень цверды (А.Куляшоў). 2. З даўніх пор кажучь: праца спорыцца пры песне (К.Буйло). 3. Імгненне – становіцца светла як днём (М.Лынькоў). 4. Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому: кліча яго рэчка, цягнуць санкі з дому (Я.Колас). 5. Лес махае галавою, дуб, нахмурыўшыся, спіць, вольха шэпчыцца з лешчыною, беразняк густы смяшыць (Цетка).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку і растлумачыць іх. Вызначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў, назваць граматычныя сродкі, якія ўдзельнічаюць у выражэнні гэтых адносін.

1. Жураўлі ляцяць высока зіма яшчэ далека (Прыказка). 2. Разгарнуць хачу я крыллі я ў свет вольны палячу (Я.Колас). 3. Гаснуць у хатах агні залатыя цені начныя ў палях паляглі сцелюцца ў лузе туманы густыя ціхая ноч паплыла па зямлі (А.Русак). 4. Лабановіч акінуў вачамі аколiцы Цельшына цесна цемна і пуста (Я.Колас). 5. Зоры гараць па-над возерам водным човен цалуе спакойную сiнь плаўна калышыцца ўзмахам

павольным будзіць нямую застыўшую плынь (М.Танк). 6. Чуецца Лене непадалек з неба гамоніць бурліць ручаек (П.Броўка).

4 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор бяззлучнікавага складанага сказа.

Неспадзявана адбылося незвычайнае: ціхая, нявідная ў жнівеньскім росквіце, рабіна заружавела, зазырчэла яркім кідкім харакством, гарачым помымем агністых гронак (І.Мележ).

Варыянт 3

1 Якія семантыка-сінтаксічныя адносіны выражаюцца ў бяззлучнікавых складаных сказах з аднатыпнымі часткамі.

2 Выпісаць спачатку бяззлучнікавыя складаныя часткі з аднатыпнымі састаўнымі часткамі, потым – з разнатыпнымі часткамі, ахарактарызаваць структуру гэтых сказаў.

1. У весцы цемна, усюды спяць (З.Бядуля). 2. Луг заліўся галасамі: да яго ва ўсе канцы выйшлі стройнымі радамі загарэлыя касцы (П.Глебка). 3. Цягнік даўно адышоў, вакзал стаў шэрым, будзённым (М.Лынькоў). 4. Прайшло ў Парэччы лет нямала, яно ж не цешыла Міхала (Я.Колас). 5. Зямлі мала, многа балота (І.Мележ).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку і растлумачыць іх. Вызначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў, назваць граматычныя сродкі, якія ўдзельнічаюць у выражэнні гэтых адносін.

1. Хмара зацягнула неба вось-вось пойдзе дождж (А.Кузьмянкоў). 2. Мне здаецца прастор набухае агнем навалніц (П.Панчанка). 3. Тут раслі магутныя сасновыя бары зелянелі неабсяжныя плошчы ельніку і піхтарніку залаціліся ўвосень цэлыя гаі бяроз і асін (А.Чарнышэвіч). 4. Яна спачатку ціха пастукала ў дзверы... Прыслухалася у старожцы ціха нікога няма (Р.Няхай). 5. Яшчэ шчодра свяціла сонца ў лесе цінкалі бесклапотныя сініцы магутныя ў сваей велічы стаялі старыя дубы (І.Навуменка). 6. Кінулася ў вочы дубовая дача маладыя дубкі здаецца адзін з адным перамаўляліся прыемным пошумам лісця (Р.Сабаленка).

4 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор бяззлучнікавага складанага сказа.

Усё вакол знаёмае да болю: збягаюць незабудкі да вады, сядзе важна бусел на таполю, ад ластавак абвіслі правады (Г.Бураўкін).

Варыянт 4

1 Якія семантыка-сінтаксічныя адносіны выражаюцца ў бяззлучнікавых складаных сказах з разнатыпнымі часткамі.

2 Выпісаць спачатку бяззлучнікавыя складаныя часткі з аднатыпнымі састаўнымі часткамі, потым – з разнатыпнымі часткамі, ахарактарызаваць структуру гэтых сказаў.

1. Пахілілася хаціна, у хлявочку пуста (Я.Купала.). 2. Строй таполяў разложыстых выглядаў так панадна: кожны лісцік на кожнай быў апісан дакладна (М.Лужанін). 3. З палеў ужо даўно сышоў снег, у сасновым барку ля завода пачынае зелянець трава (А.Кулакоўскі). 4. Штолета вулляў прыбывала – на пчолкі вельмі шанцавала (Я.Колас). 5. То не Нарач высока коціць хвалі на травы, – то шырока, далека наша коціцца слава! (А.Бялевіч).

3 Спісаць, паставіць знакі прыпынку і растлумачыць іх. Вызначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў, назваць граматычныя сродкі, якія ўдзельнічаюць у выражэнні гэтых адносін.

1. Як мары белыя бярозы пад сінявой начной стаяць у небе зоркі ад марозу пахаладзеўшыя дрыжаць (М.Багдановіч). 2. У гаі раптам пацямнела сюды апусцілася хмара гракоў (М.Лужанін). 3. Азірнуўся па баках аж бачу у садку паміж кустоў агрэсту парэчкі і маліны мільгае нешта белае (Р.Няхай). 4. Буяла яшчэ на лугавінах зяленая атава у палісадніках ля вясковых хат наперагонкі хваліліся сваей някідкай прыгажосцю жоўтыя вяргіні і астры (І.Навуменка). 5. Па ўсіх прыкметах бачу будзе селета багаты ўраджай (П.Панчанка). 6. Ледзь узыходзіла сонца ажывалі раўчакі ціха пачынаў шумець лес пад цеплымі ветрам (У.Краўчанка).

4 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор бяззлучнікавага складанага сказа.

Ціха трапечуцца лісці зялёныя, з ветрыкам мову вядуць; вішні, узняўшыся бела каронаю, быццам дзяўчаты, цвітуць (Я.Колас).

Лабараторная работа 9

Складаныя сказы камбінаванай будовы

Варыянт 1

1 Вызначыць асноўныя структурныя часткі сказаў камбінаванай будовы, назваць сродкі сувязі, пры дапамозе якіх звязаны асобныя прэдыкатыўныя часткі гэтых сказаў. Зрабіць схемы. Растлумачыць настаноўку знакаў прыпынку.

1. Возера пакалыхвала свае хвалі, і, каб пачуць іх шум, трэба было дужа ўважліва прыслухоўвацца да гамонкі дробных хваляў, што, як срэбра, пераліваліся на сонцы (Я.Колас). 2. З кніжкамі пад пахай я спяшаўся ў школу і глядзеў, як кружацца гэтыя белыя пушынкі, і чамусьці мне яшчэ ўявілася тое, што было летась (І.Грамовіч). 3. Мне толькі дзіўна было: як гэта дазнацца, дзе тая пасцель, куды кладзецца сонца адпачываць (І.Грамовіч). 4. Калі пад'язджалі да сяла, было ўжо цемна і хаты здалек свяціліся агеньчыкамі вокнаў (У.Краўчанка). 5. Слухаў дзед Талаш гэтыя навіны, і яго ўласная крыўда заціралася, адступала на задні план, і стажок, што забралі палякі, паслужыўшы прычынаю ўсей гэтай бяды, здаваўся цяпер маленькаю крупінкаю і губляўся ў дзедавых думках (Я.Колас).

2 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор сказа камбінаванай будовы.

Мінуў час і Сцяпан Апанасавіч адчуў што зараз то машына ідзе і ідзе як быццам няблага але для таго каб яна і ў далейшым працавала і магла развіць яшчэ большую магутнасць трэба сее-тое ў ей замяніць падладзіць узвесці пад ей мацнейшы фундамент (У.Краўчанка).

Варыянт 2

1 Вызначыць асноўныя структурныя часткі сказаў камбінаванай будовы, назваць сродкі сувязі, пры дапамозе якіх звязаны асобныя прэдыкатыўныя часткі гэтых сказаў. Зрабіць схемы. Растлумачыць настаноўку знакаў прыпынку.

1. Берагі ў рацэ абрывістыя, слізкія, ключавыя, небяспечныя, амуты глыбокія, вада зяленая, гушчар непраходны, і таму тут шмат рыбы, што чалавеку цяжка даступіцца да вады (Э.Самуйлёнак). 2. Я гляджу ў неба, якое зрашэцілі зоркі, і мне здаецца, – яны таксама глядзяць на мяне і зусім па-чалавечы падміргваюць сваімі доўгімі вейкамі (А.Кузьмянкоў). 3. На сцэне, якая крыху ўзвышалася, за сталом, пасярэдзіне, сядзеў Ладуцька, а з бакоў – знаемы мне дырэктар мясцовай школы Алесь Шарай, што працаваў у “Маяку” сакратаром партарганізацыі, і два калгаснікі (У.Краўчанка). 4. Хутка там, у цемравай далечыні, узнікае ледзь віднае зарыва, а потым вылятаюць аднекуль тры светлыя кропкі; яны вылятаюць

адразу і растуць, растуць разам з грукатам, з гулам (І.Грамовіч). 5. Мы ляжалі і пазіралі ў неба, а яно было такое чыстае і нерухомае, што, калі б не чуваць было пляскання дробных хваляў у барты нашага чоўна, здавалася б, што мы стаім на абным месцы (У.Краўчанка).

2 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор сказа камбінаванай будовы.

Яшчэ не скоро тыя дні калі пачне сеяцца дождж яшчэ стаіць цеплае сонечнае надвор'е але ўжо адчуваецца лес быццам насцярожыўся ў прадчуванні не такіх і далекіх перамен (Г.Далідовіч).

Варыянт 3

1 Вызначыць асноўныя структурныя часткі сказаў камбінаванай будовы, назваць сродкі сувязі, пры дапамозе якіх звязаны асобныя прэдыкатывыя часткі гэтых сказаў. Зрабіць схемы. Растлумачыць настановаўку знакаў прыпынку.

1. Легка, добра было на душы, і, калі б не клопат, выкліканы тым незвычайным заданнем, якое я атрымаў, можна было б цалкам аддацца сузіранню таго, як хораша шугала ў прасторах маладая вясна (Р.Сабаленка). 2. На свеце так і дзеецца, што паняцці шчасця ніколі не вычэрпваюцца, у гэтым наш стымул да жыцця (У.Карпаў). 3. Здаецца, што ўсе адны і тыя ж то сосны з чырвонымі тонкімі стваламі, то падлесак з кустамі арэшніку ці чаромхі, а глядзіш і глядзіш, як мінаецца ен, і кожны раз усе нова, і свежа, і хораша (Я.Скрыган). 4. Днём разлівалася вада па балотах, за ноч падмярзала, і ранішняе сонца з такой страсцю ўглядалася ў гэтыя лядовыя люстры, што яны пачыналі падтайваць, дыміцца легкай празрыстай парай, якая паступова пераходзіла ў цеплы густы туман (М.Лынькоў). 5. Стаяла такая цішыня, што здавалася, быццам восень сочыць, ці не парушае хто-небудзь яе спакою, і ў цішыні толькі чуваць было, як грукалі коні, перажоўваючы сена (К.Чорны).

2 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор сказа камбінаванай будовы.

Чалавеку не трэба спагады дабрата чалавеку патрэбна каб мінаючы прорвы і спады узбірацца на стромкія грэбні каб сяброў сустрэкаў клапатлівых на дарогах далекіх ад дому і каб сам быў заўсёды шчаслівы калі шчасце прыносіць другому (С.Грахоўскі).

Варыянт 4

1 Вызначыць асноўныя структурныя часткі сказаў камбінаванай будовы, назваць сродкі сувязі, пры дапамозе якіх звязаны асобныя

прэдыкатыўныя часткі гэтых сказаў. Зрабіць схемы. Растлумачыць настаноўку знакаў прыпынку.

1. Яшчэ не хутка пара “бабінага лета”, яшчэ стаіць вялікі рух у сёлах, а надвечорак калыша песня палявых брыгад, але ўжо адчуваецца з водарам антонавак і груш, што чалавек выйграў перамогу ў гэтым годзе (І.Грамовіч). 2. Пачуцце чалавечай годнасці – першая іскрынка, якая запальвае ў душы дзіцяці агеньчык творчасці, і Сухамлінскі імкнецца, каб у яго школе не было ніводнага вучня, які не раскрыў бы сваёй індывідуальнасці, сваёй самабытнасці, не выявіў сваіх здольнасцей (В.Вітка). 3. Ды вось на паплавок раптам нешта ўпала. Пачуўся ўсплеск, успыхнула злосць у душы рыбака, а злосць гэтую развееў звонкі дзявочы смех (Я.Брыль). 4. Адагрэтая за вясну зямля набрала сіл, і зеляніна на ёй расце і шырыцца з такой шпаркасцю, што калі прыслухацца, дык уловіш, як выпростваюцца і цягнуцца каліўцы ўгору і шасцяць і перашэптваюцца (Т.Хадкевіч). 5. Паабапал вузкай палявой дарогі, па якой яму належала ісці, ляжала ржышча; жыта ўбіралі камбайнам, на полі засталіся кучы саломы... (І.Шамякін).

2 Зрабіць поўны сінтаксічны разбор сказа камбінаванай будовы.

Пасярод паляны стаялі два стажкі сена адзін з іх быў так абскубаны знізу што нагадваў грыб і нельга было не дзівіцца як ен трымаецца яшчэ не паваліцца яшчэ ад першага подыху ветру (І.Шамякін).

СХЕМА РАЗБОРУ СЛОВАЗЛУЧЭННЯ

- 1 Выдзеліць словазлучэнне са сказа.
- 2 Вызначыць пачатковую форму словазлучэння.
- 3 Устаноўце тып словазлучэння:
 - а) паводле структуры (простае ці складанае);
 - б) паводле сінтаксічнай спаянасці кампанентаў (свабоднае і несвабоднае);
 - в) паводле граматычнага выражэння галоўнага слова (іменнае (назоўнікавае, прыметнікавае, лічэбнікавае, займеннікавае), дзеяслоўнае, прыслоўнае);
 - г) паводле разнавіднасці сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі: дапасаванне (поўнае / няпоўнае), кіраванне (моцнае / слабае, прыназоўнікавае / беспрыназоўнікавае), прымыканне;
 - д) паводле віда сэнсавых адносін паміж кампанентамі: (аб'ектныя, суб'ектныя, атрыбутыўныя і розныя віды акалічнасных).
- 4 Вызначыць сродкі сувязі кампанентаў (канчаткі, прыназоўнікі і інш.).

СХЕМА РАЗБОРУ ПРОСТАГА СКАЗА

1 Знайсці граматычную аснову сказа (прэдыкатыўнае ядро) і ўстанавіць, што ён просты.

2 Вызначыць тып сказа паводле мэты выказвання (апавядальны, пыталны, пабуджальны).

3 Вызначыць тып сказа паводле інтанацыйнага афармлення (клічны, няклічны).

4 Вызначыць тып сказа паводле адносін зместу да аб'ектыўнай рэчаіснасці (сцвярджальны, адмоўны – агульнаадмоўны, частковаадмоўны).

5 Вызначыць тып сказа паводле саставу галоўных членаў (двухсастаўны, аднасастаўны (указаць тып аднасастаўнага)).

6 Вызначыць тып сказа паводле наяўнасці або адсутнасці даданых членаў сказа (развіты, неразвіты).

7 Вызначыць тып сказа паводле ўскладненасці (ускладнены, няўскладнены).

8 Вызначыць тып сказа паводле паўнаты рэалізацыі структурнай схемы (поўны, няпоўны).

9 Вызначыць тып сказа паводле чляннасці (членны (члянны), нячленны (нечлянны)).

СХЕМА РАЗБОРУ СКЛАДАНАГА СКАЗА

1 Вызначыць тып сказа паводле структуры і сродкаў сувязі прэдыкатыўных частак (складаназлучаны, складаназалежны, бяззлучнікавы, камбінаванай будовы).

2 Вызначыць колькасць прэдыкатыўных частак і абазначыць лічбамі кожную частку сказа.

3 Назваць галоўную (ыя) і даданую (ыя) часткі.

4 Вызначыць тып сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі (злучальная, падпарадкавальная, бяззлучнікавая).

5 Вызначыць, да чаго адносіцца кожная даданая частка (да слова, словазлучэння або да ўсёй галоўнай часткі).

6 Назваць сродкі сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі (злучнікі, злучальныя словы, інтанацыя).

7 Вызначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі.

8 Назваць тыпы даданых частак.

9 Растлумачыць знакі прыпынку.

10 Падаць схему сказа (лінейную або графічную).

УЗОРЫ РАЗБОРАЎ

Узор разбору словазлучэння

х

1) новае месца – простае, свабоднае, іменнае (субстантыўнае з залежным прыметнікам), поўнае дапасаванне, атрыбутыўныя адносіны, канчатак;

х

2) работа ў школе – простае, свабоднае, іменнае (субстантыўнае з залежным назоўнікам), слабае прыназоўнікавае кіраванне, атрыбутыўныя адносіны з дадатковым адценнем месца, канчатак і прыназоўнік;

х

3) разгорнутая кніга – простае, свабоднае, іменнае (субстантыўнае з залежным дзеепрыметнікам), поўнае дапасаванне, атрыбутыўныя адносіны, канчатак;

х

4) лямпа пад абажурам – простае, свабоднае, іменнае (субстантыўнае з залежным назоўнікам), слабае прыназоўнікавае кіраванне, атрыбутыўныя адносіны, канчатак і прыназоўнік;

х

5) злёжку пахрапвала – простае, свабоднае, дзяслоўнае з залежным прыслоўем, прымыканне, акалічнасныя адносіны спосабу дзеяння, інтанацыя;

х

б) пахрапвала на печы – простае, свабоднае, дзеяслоўнае з залежным назоўнікам, слабае прыназоўнікавае кіраванне, акалічнасныя адносіны месца, канчатак і прыназоўнік.

х

7) выступалі велічна – простае, свабоднае, дзеяслоўнае з залежным прыслоўем, прымыканне, акалічнасныя адносіны спосабу дзеяння, інтанацыя;

х

8) стрэлы маланак – простае, свабоднае, іменнае (субстантыўнае з залежным назоўнікам), слабае беспрыназоўнікавае кіраванне, атрыбутыўныя адносіны, канчатак.

Узор разбору простага сказа

1 За мір і дружбу вечную рады шчыльней злучайце, людзі добрай волі!
(А.Александровіч)

Сказ прасты, пабуджальны, клічны, сцвярджальны, аднастаўны пэўна-асабовы, развіты, ускладнены звароткам, аднароднымі членамі, поўны, членны.

2 За паркам высокі, круты абрыў (В.Вольскі).

Сказ прасты, апавядальны, няклічны, сцвярджальны, двухстаўны, развіты, ускладнены аднароднымі членамі (дапасав. азначэннямі), няпоўны, членны.

3 Нялёгка Галі вымавіць адразу столькі слоў (Я.Брыль).

Сказ прасты, апавядальны, няклічны, сцвярджальны, аднастаўны безасабовы, развіты, няўскладнены, поўны, членны.

4 Вокны, застаўленыя ўсялякімі дробнымі рэчамі, сінелі пачаткам маладога дня (К.Чорны).

Сказ прасты, апавядальны, няклічны, сцвярджальны, двухстаўны, развіты, ускладнены адасобленым дапасаваным азначэннем, выражаным дзеепрыметным зваротам, поўны, членны.

5 Дэсантнік, здаецца, усё быў без памяці і толькі мармытаў нешта (В.Быкаў).

Сказ прости, апавядальны, няклічны, сцвярджальны, двухсастаўны, развіты, ускладнены аднароднымі выказнікамі і пабочным словам, поўны, членны.

Узор разбору складанага сказа

1 [Яму па душы быў і гэты глухі куток Палесся¹, (аб якім яшчэ дома так многа цікавага наслухаўся ад аднаго старога аб'ездчыка²), і гэты народ з яго асаблівай моваю і звычкамі, так не падобнымі да мовы і звычаяў тых беларусаў¹, (з гушчы якіх Лабановіч³); гэты некрануты край старажытнасці¹, (якая на кожным кроку кідалася яму ў вочы і затрымлівала на сабе ўвагу⁴), і гэты выгляд самой мясцовасці¹], (агульнага тону якой не мог яшчэ ўлавіць Лабановіч⁵), але (ў якой таксама было многа цікавага і, на яго погляд, прывабнага⁶). (Я.Колас)

Складаназалежны сказ з некалькімі даданымі (з сузалежным падпарадкаваннем); складаецца з шасці прэдыкатыўных частак: адной галоўнай і пяці даданых. Першая прэдыкатыўная частка з'яўляецца галоўнай для ўсіх астатніх.

Паміж 1-й і 2-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова (*аб*) *якім*, выражанае адносным займеннікам з прыназоўнікам; даданая азначальная адносіца да словазлучэння *куток Палесся* і адказвае на пытанне *які?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

Паміж 1-й і 3-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова (*з*) *якіх*, выражанае адносным займеннікам з прыназоўнікам; даданая азначальная адносіца да словазлучэння *тых беларусаў* і адказвае на пытанне *якіх?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

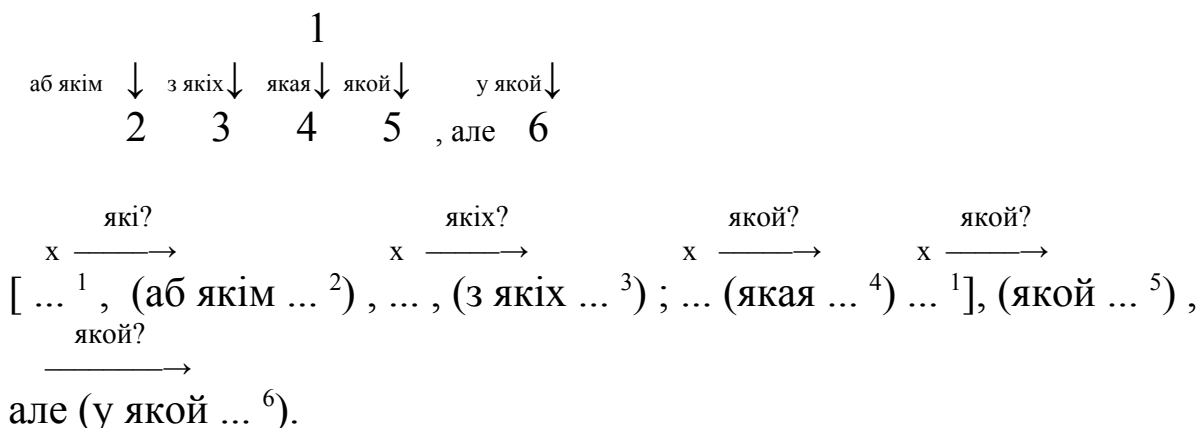
Паміж 1-й і 4-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *якая*, выражанае адносным займеннікам; даданая азначальная адносіцца да слова *старажытнасці* і адказвае на пытанне *якой?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

Паміж 1-й і 5-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *якой*, выражанае адносным займеннікам; даданая азначальная адносіцца да слова *мясцовасці* і адказвае на пытанне *якой?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

Паміж 1-й і 6-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *(у) якой*, выражанае адносным займеннікам з прыназоўнікам; даданая азначальная адносіцца да слова *мясцовасці* і адказвае на пытанне *якой?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

Паміж 5-й і 6-й прэдыкатыўнымі часткамі, якія з'яўляюцца аднароднымі, злучальная сувязь, сродак сувязі супраціўны злучнік *але*; адносіны супраціўныя; часткі раздзяляюцца коскамі.

Схемы:

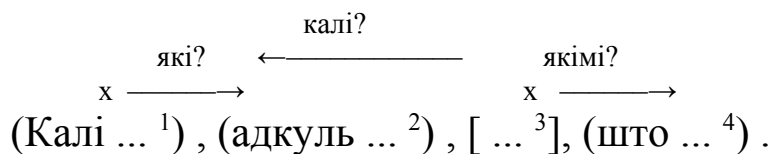
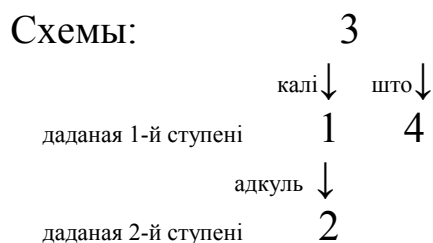
2 (Калі пападаўся зручны пункт¹), (адкуль расчыняўся шырокі краявід²), [ён прыпыняўся і некалькі хвілін любавалася малюнкамі³], (што паўставалі перад вачамі⁴). (Я.Колас)

Складаназалежны сказ з некалькімі даданымі (з сузалежным і паслядоўным падпарадкаваннем); складаецца з чатырох прэдыкатыўных частак: адной галоўнай і трох даданых. Трэцяя прэдыкатыўная частка з'яўляецца галоўнай для ўсіх астатніх.

Паміж 3-й і 1-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучнік *калі*; даданая акалічнасная часу адносіцца да ўсёй галоўнай часткі і адказвае на пытанне *калі?*; адносіны акалічнасныя часу; часткі раздзяляюцца коскамі.

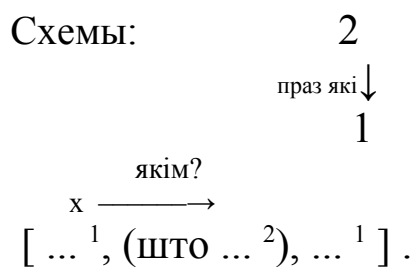
Трэцяя прэдыкатыўная частка, у сваю чаргу, з'яўляецца галоўнай для 2-й прэдыкатыўнай часткі, паміж якімі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *адкуль*, выражанае прыслоўем; даданая азначальная адносіцца да слова *пункт* і адказвае на пытанне *які?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

Паміж 3-й і 4-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *што*, выражанае адносным займеннікам; даданая азначальная адносіцца да слова *малюнкамі* і адказвае на пытанне *якімі?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

3 [За бліжэйшым узгоркам¹, (праз які ішла дарога²), тулілася малапрыкметная, закінутая чыгуначная станцыя¹]. (Я.Колас)

Складаназалежны сказ; складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак: адной галоўнай і адной даданай. Даданая частка знаходзіцца ў сярэдзіне галоўнай. Паміж часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова (*праз*) *які*, выражанае адносным займеннікам з прыназоўнікам; даданая азначальная адносіцца да слова (*за*) *узгоркам* і адказвае на пытанне *якім?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

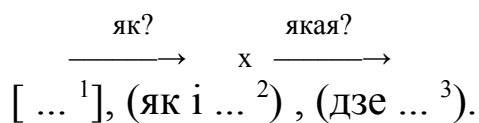
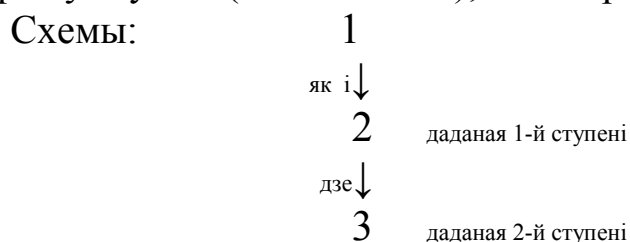

4 [Такая ж яна ціхая і бязлюдная¹], (як і тая станцыя на Палессі²), (дзе ён садзіўся некалі на паязды...³). (Я.Колас)

Складана залежны сказ з некалькімі даданымі (з паслядоўным падпарадкаваннем); складаецца з трох прэдыкатыўных частак: адной галоўнай і дзвюх даданых. Першая прэдыкатыўная частка з’яўляецца галоўнай для ўсіх астатніх.

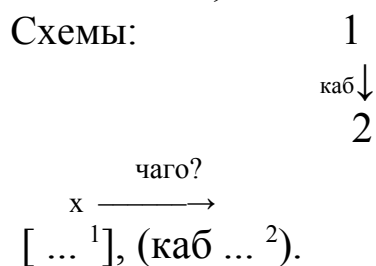
Паміж 1-й і 2-й прэдыкатыўнымі часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучнік *як і*; даданая параўнальная адносіцца да ўсёй галоўнай часткі і адказвае на пытанне *як?*; адносіны параўнальныя; часткі раздзяляюцца коскамі.

Другая прэдыкатыўная частка, у сваю чаргу, з’яўляецца галоўнай для 3-й прэдыкатыўнай часткі, паміж якімі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучальнае слова *дзе*, выражанае прыслоўем; даданая азначальная адносіцца да слова *станцыя* і адказвае на пытанне *якая?*; адносіны атрыбутыўныя (азначальныя); часткі раздзяляюцца коскамі.

5 [*Відаць, яна баялася¹*], (*каб маці не сказала чаго аб іх інтымных гутарках²*) (Я.Колас).

Складана залежны сказ; складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак: адной галоўнай і адной даданай. Даданая частка знаходзіцца пасля галоўнай. Паміж часткамі падпарадкавальная сувязь, сродак сувязі злучнік *каб*; даданая дапаўняльная адносіцца да слова *баялася* і адказвае на пытанне *чаго?*; адносіны аб’ектныя; часткі раздзяляюцца коскай.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Абабурка, М.В. Параўнальная граматыка беларускай і рускай моў / М.В. Абабурка. – Мн., 1992. – 324 с.
- 2 Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
- 3 Бабайцева, В.В. Система членов предложения в современном русском языке: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» / В.В. Бабайцева – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
- 4 Беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапаможнік для студэнтаў фак. педагогікі і методыкі пачатк. навучання / Я.М. Адамовіч [і інш.]; пад рэд. Я.М. Адамовіча. – Мн.: Выш. шк., 1989. – 303 с.
- 5 Беларуская мова: падручнік. У 2 ч. Ч. 2. Сінтаксіс: / Я.М. Адамовіч [і інш.]; пад рэд. Л.М. Грыгор'евай. – 4-е выд. – Мн.: Выш. шк., 2004. – 222 с.
- 6 Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: вучэб. дап. для філалаг. фак. ун-таў / Л.І. Бурак. – Мн.: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
- 7 Граматыка беларускай мовы: У 2 т. Т. 2. Сінтаксіс. – Мн., 1966. – 466 с.
- 8 Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
- 9 Золотова, Г.А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.

10 Касаткин, Л.Л. Краткий справочник по современному русскому языку / Л.Л. Касаткин [и др.]; под ред. П.А. Леканта. – М.: Высш. школа, 1991. – 383 с.

11 Кодухов, В.И. О двух основных аспектах предложения / В.И. Кодухов // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков / редкол.: В.Г. Адмони (отв. ред.) [и др.] – М.: Наука, 1975. – С. 33–40.

12 Лепешаў, І.Я. Практыкум па беларускай мове: вучэб. дапам. / І.Я. Лепешаў, Г.М. Малажай, К.М. Панюціч. – Мн.: Універсітэцкае, 2001. – 320 с.

13 Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

14 Ломтев, Т.П. Структура предложения в современном русском языке / Т.П. Ломтев; под ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: МГУ, 1979. – 198 с.

15 Малажай, Г.М. Зваротак / Г.М. Малажай // Беларуская мова: Энцыкл. / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994. – С. 38–41.

16 Малажай, Г.М. Устаўныя канструкцыі / Г.М. Малажай // Беларуская мова: Энцыкл. / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994. – 354–356.

17 Михневич, А.Е. Проблемы семантико-синтаксического исследования белорусского языка. Автореф. дис. ... д-ра филолог. наук: 10. 02. 01 / А.Е. Михневич. – Мн., 1976. – 44 с.

18 Міхневіч, А.Я. Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы / А.Я. Міхневіч; рэд. В.У. Мартынаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1976. – 264 с.

19 Міхневіч, А.Я. Словазлучэнне / А.Я. Міхневіч // Беларуская мова: Энцыкл. / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994. – 280–283.

20 Москальская, О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка): учебное пособие / О.И. Москальская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1981. – 175 с.

21 Наркевіч, А.І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове: Структурна-семантычнае апісанне / А.І. Наркевіч. – Мн., 1972.

22 Норман, Б.Ю. Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков: X Междунар. съезд славистов. Доклады / Б.Ю. Норман. – Мн.: Университетское, 1988. – 28 с.

23 Падгайскі, Л.П. Словазлучэнне ў беларускай мове: Дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні з акалічнаснымі адносінамі / Л.П. Падгайскі. – Мн., 1971.

24 Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении. / А.М. Пешковский. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.

25 Рагаўцоў, В.І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні: дапам. / В.І. Рагаўцоў. – Мн.: Універсітэцкае, 2001. – 199 с.

26 Сіўковіч, В.М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах: дапаможнік для вучняў старэйшых класаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовамі навучання / В.М. Сіўковіч. – 4-е выд. – Мн.: УніверсалПрэс, 2007. – 592 с.

27 Современный русский язык: учебник / под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высш. школа, 1981. – 560 с.

28 Сулейманова, О.А. Проблемы русского синтаксиса / О.А. Сулейманова. – М: Наука, 1999. – 148 с.

29 Сусов, И.П. Предложение как объект лингвистической семантики / И.П. Сусов // Проблемы синтаксической семантики: Материалы науч. конф.– М., 1976. – С. 244–245.

30 Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. / Л.М. Грыгор’ева [і інш.]; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор’евай. – Мн.: Выш. шк., 2006. – 559 с.

31 Цыбульская, С.І. Даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы / С.І. Цыбульская, І.У. Каліцэня. – 2-е выд. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 272 с.

32 Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов.– 2-е изд. – Л.: Гос. учебно-пед. изд-во наркомпроса РСФСР, Ленинградское отд-ние, 1941. – 620 с.

33 Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы: падруч. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн.: Аверсэв, 2006. – 286 с.

**ПРЫКЛАДНЫ ПЕРАЛІК ПЫТАННЯЎ
ДА ЭКЗАМЕНУ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ
“СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА”
ПА РАЗДЗЕЛУ “ СІНТАКСІС”**

- 1 Прадмет і задачы сінтаксісу.
- 2 Сувязь сінтаксісу з іншымі раздзеламі мовазнаўства.
- 3 Асноўныя аспекты вывучэння сінтаксісу і асноўныя сінтаксічныя адзінкі.
- 4 Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка.
- 5 Класіфікацыя словазлучэнняў.
- 6 Прэдыкатыўныя і непрэдыкатыўныя словазлучэнні.
- 7 Паратаксічная і гіпатаксічная сувязі ў словазлучэннях.
- 8 Сэнсавыя адносіны паміж кампанентамі ў словазлучэннях.
- 9 Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.
- 10 Просты сказ як сінтаксічная адзінка, класіфікацыя простых сказаў.
- 11 Парадак слоў у сказе: месца галоўных і даданых членаў у сказе.
- 12 Двухсастаўны сказ: яго будова, паняцце структурнай схемы сказа (NV).
- 13 Паняцце аб членах сказа.
- 14 Дзейнік: тыпы дзейніка і спосабы іх выражэння.
- 15 Выказнік: структурна-семантычныя тыпы выказнікаў.
- 16 Дзеяслоўны выказнік і спосабы яго выражэння.

- 17 Іменны выказнік і спосабы яго выражэння.
- 18 Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам.
- 19 Агульнае паняцце даданых членаў сказа.
- 20 Азначэнне, дапасаванае і недапасаванае азначэнне.
- 21 Прыдатак, яго функцыі і граматычнае выражэнне.
- 22 Дапаўненне, яго тыпы і спосабы граматычнага выражэння.
- 23 Акалічнасць, яе тыпы і спосабы граматычнага выражэння.
- 24 Размежаванне даданых членаў сказа.
- 25 Аднародныя члены сказа як сінтаксічная катэгорыя, функцыі аднародных членаў сказа.
- 26 Абагульняючыя словы пры аднародных членах сказа.
- 27 Знакі прыпынку пры аднародных членах.
- 28 Злучнікі пры аднародных членах сказа, адкрытыя і закрытыя рады аднародных членаў.
- 29 Аднародныя і неаднародныя азначэнні.
- 30 Паняцце адасобленых членаў сказа, умовы адасаблення.
- 31 Функцыі адасобленых членаў сказа.
- 32 Адасабленне азначэнняў і знакі прыпынку пры іх.
- 33 Адасабленне акалічнасцей і знакі прыпынку пры іх.
- 34 Адасабленне дапаўненняў і далучальных членаў сказа, знакі прыпынку пры іх.
- 35 Паняцце пабочных слоў, словазлучэнняў, сказаў.
- 36 Структура пабочных канструкцый.
- 37 Функцыя і значэнне пабочных канструкцый.
- 38 Устаўныя словы, словазлучэнні, сказы.
- 39 Структура, функцыя і значэнне ўстаўных канструкцый.
- 40 Знакі прыпынку пры пабочных і ўстаўных канструкцыях.
- 41 Паняцце зваротка: функцыі і спосабы выражэння зваротка.
- 42 Тыпы звароткаў і іх месца ўсказе, знакі прыпынку пры зваротках.
- 43 Параўнальныя звароты.
- 44 Адрозненне параўнальных зваротаў ад даданых параўнальных частак складаназалежных сказаў.
- 45 Знакі прыпынку пры параўнальных зваротах.
- 46 Агульная характарыстыка аднастаўных сказаў: структурна-семантычныя асаблівасці аднастаўных сказаў.
- 47 Іменныя аднастаўныя сказы.
- 48 Дзеяслоўныя аднастаўныя сказы.
- 49 Няпоўныя сказы і іх разнавіднасці.
- 50 Нячленныя сказы і іх разнавіднасці.
- 51 Складаны сказ: класіфікацыя складаных сказаў.
- 52 Складаназлучаны сказ, разнавіднасці адносін паміж часткамі складаназлучаных сказаў.

- 53 Знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах.
- 54 Складаназалежны сказ: прынцыпы класіфікацыі складаназалежных сказаў.
- 55 Складаназалежныя сказы нерасчлянёнай структуры.
- 56 Складаназалежныя сказы расчлянёнай структуры.
- 57 Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі.
- 58 Складаназалежныя сказы з сузалежным падпарадкаваннем.
- 59 Складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем.
- 60 Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах.
- 61 Бяззлучнікавы складаны сказ: прынцыпы класіфікацыі.
- 62 Бяззлучнікавыя складаныя сказы з аднатыпнымі часткамі.
- 63 Бяззлучнікавыя складаныя сказы з разнатыпнымі часткамі.
- 64 Знакі прыпынку ў беззлучнікавых складаных сказах.
- 65 Сказы камбінаванай будовы.
- 66 Спосабы перадачы чужой мовы.
- 67 Простая мова і знакі прыпынку пры простаай мове.
- 68 Ускосная і няўласна-простая мова.
- 69 Асновы беларускай пунктуацыі.
- 70 Класіфікацыя знакаў прыпынку і іх ужыванне.

Вучэбнае выданне

**Бобрык Уладзімір Андрэевіч
Цімашэнка Наталля Паўлаўна**

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

**Заданні да выканання лабараторных работ
па раздзелу “Сінтаксіс” для студэнтаў
спецыяльнасці 1-21 05 01 «Беларуская філалогія»**

У аўтарскай рэдакцыі

Падпісана ў друк 20.02.2009 (24). Фармат 60x84 1/16. Папера пісчая №1. Гарнітура “Таймс”. Ум. др. арк. 3,4. Ул.-выд. арк. 2,7. Тыраж 50 экз.

Аддрукавана ва ўстанове адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”
246019, г. Гомель, вул. Савецкая, 104